المهلكة العربية السعودية

جامعة أم القرى كلية الشريعة والدراسات الإسلامية

## الحياة العلمية في مكة

(۱۱۱۵هـ ۱۳۳۵). (۱۲۰۳) م ۱۲۱۱۵)

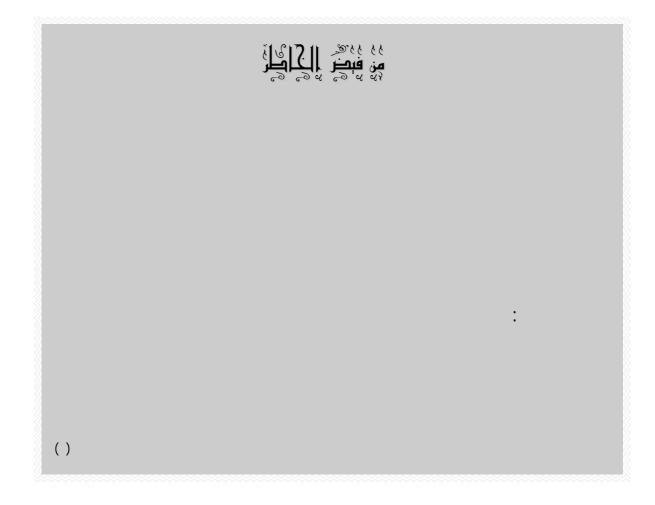
المنافعة الم

:

भेष्ठित से जी चार से चार्या चार केंद्रिक १६ जी केंद्रिक १६ कर जी केंद्रिक

/

```
قال تعالى: ﴿ يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُونُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ ﴾ ﴿ يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُونُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ ﴾ ﴿ : )
```



. ( )



## بسے (اللہ الرحس (الرجیح

. . : ﴿ قُل هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ ﴾ (١) . : ﴿ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْماً ﴾ ( ) () : ﴿ لِتُنذِرَ أَتُّم الْقُرَى وَمَنْ )) :綞 ()(( ﴿ سَوَاءً الْعَاكِفُ فيه ﴿ تهوي ﴾ وَالْبَادِ ﴾ ( ) ﴿ اقرأ ﴾

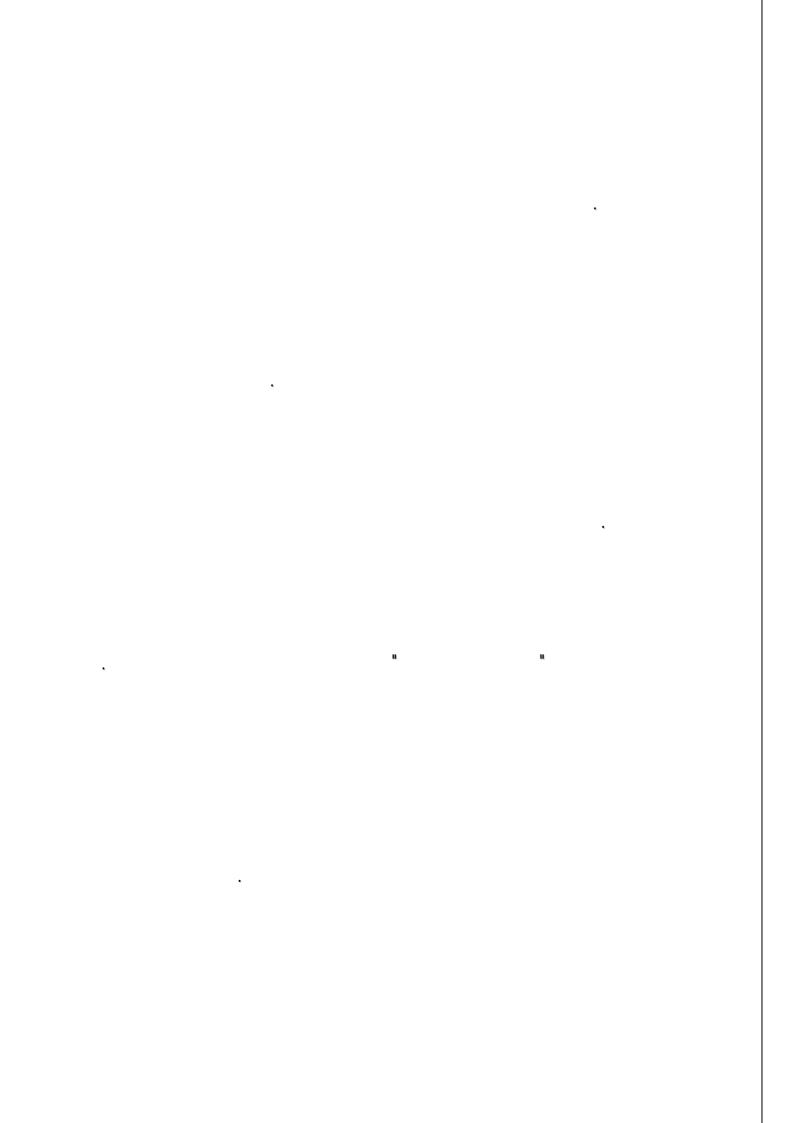
· : ()
· : ()

( )

( ) : : ()

. : ()

) /(



•		

() ( ) (

```
()
                                                   ( )
```

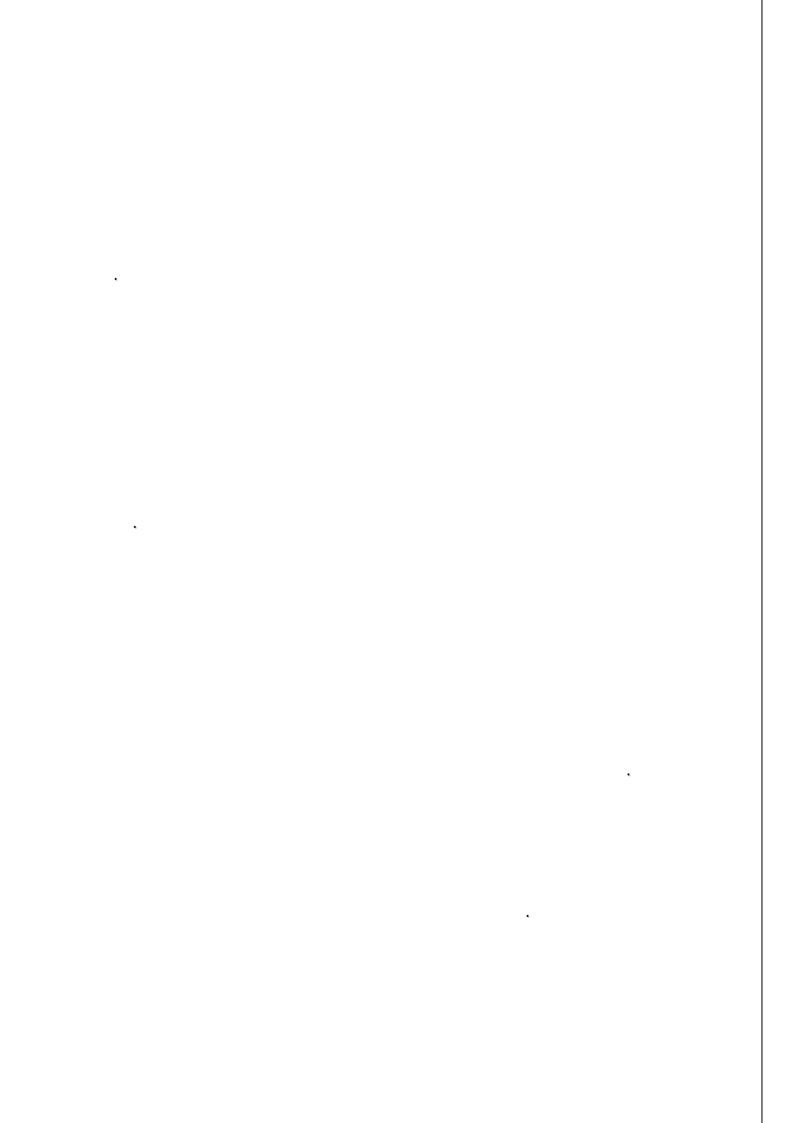
u u .
u
( / ) u u ; 

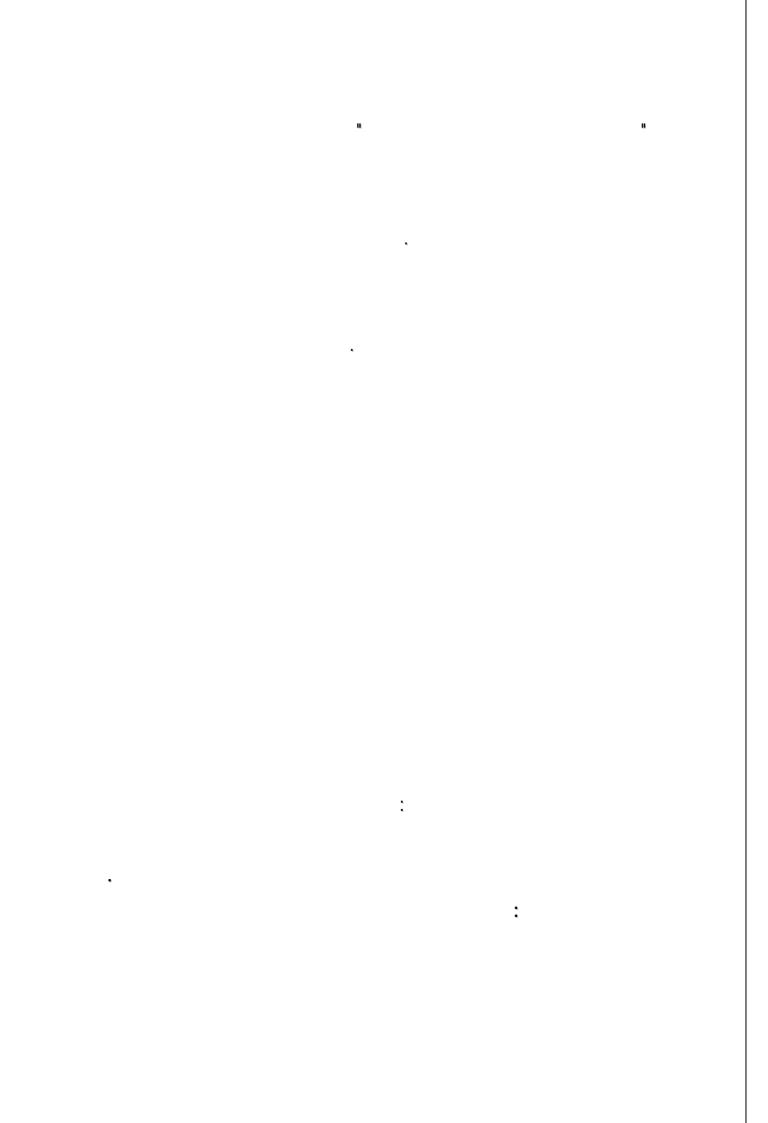
. ( / )

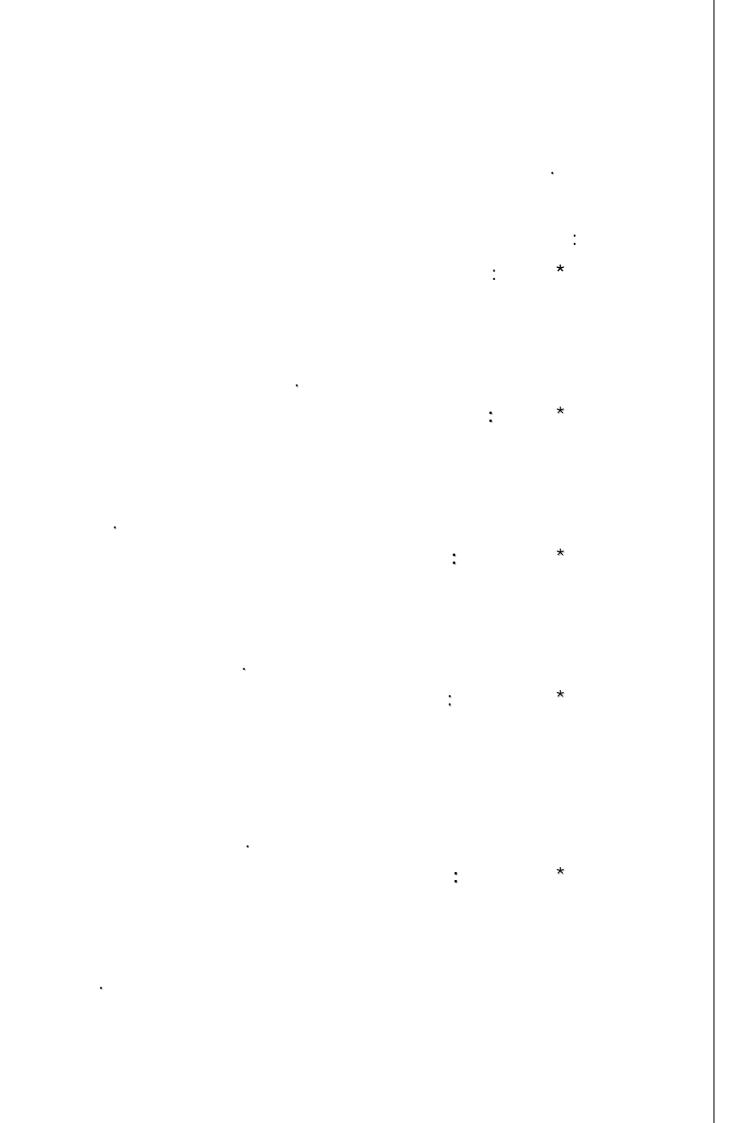
"
/ ) ( / ) u u ( ( / ) n n n 

: ": /
" ( / ) u

· :



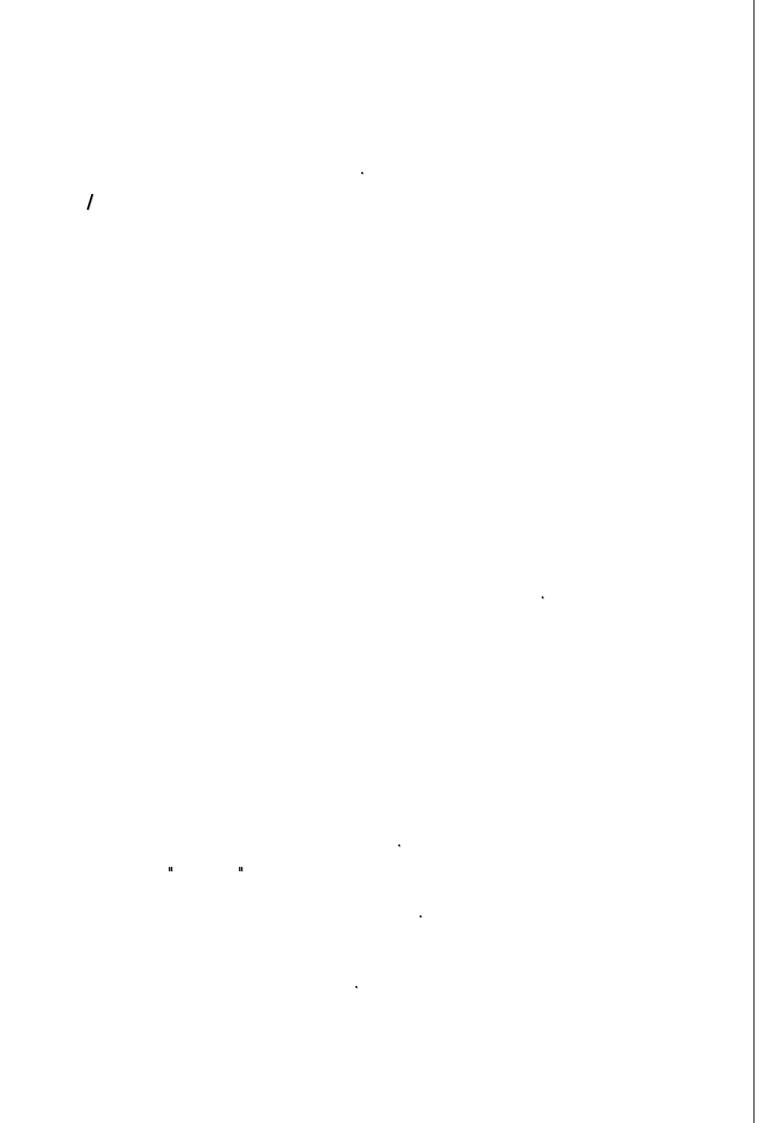




\*

: ﴿ فَتَبَسَّمَ ضَاحِكاً مِنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نَعْمَتُكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحاً تَرْضَاهُ وَأَدْخُلِنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عَبَادِكَ الصَّالِحِينَ ﴾ ( )

· ( )



: ﴿ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلافاً كَثِيراً ﴾ ( ).



```
()
                     ( )
                                                                  ( )
: ﴿ وَكَذَلِكَ أَوْحَنْيَنَا إِلَيْكَ قُرْآنَاً عَرَبِيّاً
                                                                                        لتُنذرَ أَمُّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا ﴾ ().
                            ()
: ﴿وَهُوَ
                                                          الَّذِي كُفَّ أَيدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيدِيكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةً ﴾ ()
                                                                                                                                ()
                                                                39/
                                                                                                    21/
                                                                                                                                ()
                                                                                                                                ()
                                                                                                                                ()
```

```
﴿ إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ للنَّاسِ لَّلَذي بَبَكَّةُ مُبَارًكًا وَهُدَى للْعَالَمِينَ ﴾ ( )
  : ﴿ وَكَذَلَكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنَا ۗ عَرَبِيّاً لَتُنذرَ أَمَّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا ﴾ ( )
                                      : ﴿ وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمْبِينِ ﴾ ( )
                               : ﴿ رَبَّنَا إِنِّي أَسْكُنْتُ مِنْ ذُرِّيتِي بِوَادِ غَيْرِ ذِي زَرْعِ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ ﴾ ( )
                        : ﴿ أَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَماً آمِناً يُجْبَى إِلَيهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقاً مِنْ لَدُنَّا ﴾ ( )
                                                                                                 : ﴿ لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَد ﴾ ( )
﴿ وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِناً وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ رَبِّ إِنَّهُنَّ أَصْلُلْنَ كَثيراً منَ
النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ رَّبَّنَا إِنِّي أَسْكُنْتُ مِنْ ذُرَّيْتِي بِوَاد غَيْر ذي زَرْع
عنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّم رَبَّنَا لَيُقِيمُوا الصَّلاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الشَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ
                                                                                                                                                    ()
                                                                                                                                                    ()
                                                                                                                                                    ()
```

يَشْكُرُونَ ﴾ ( ) : ﴿ رَّبَنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴾ ( ) . ﴿ فَلْيَعْبُدُوا رَبُّ هَذَا الْبَيْتِ الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ ﴾ ( ). ( ) ﴿ وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَّابَةً لِلنَّاسِ وَأَمْنَا ۗ ﴾ ( ). : ﴿ يَا أَنِّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلا يَقْرُبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴾ ( ). ()

. ( / :

()

( )

```
()
)) :
. <sup>( )</sup>((
                                                         )):
                                     .()((
                                       .()((
                                                             )) :綞
                                                                    ()
         )
                                                                    ()
  )
                                                                    ()
                                                   )
                   (
                                                            )
                                                                    ()
                                   . (
                                                                    ()
```

```
()
                                   )) :趣
                                                                     .()((
              )) :繼
                                      ()((
                                   :
  )):
 . : ()((
                                           )):
                                                    ((
                                                                   )) :纏
                                                                  . ()((
: ﴿ وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ
                              بِالْحَجِّ ِ أَنُّوكَ رِجَالاً وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴾ ( )
                                                                                ()
                                                                      .(
( /
                                                                                ()
                                                                                ()
                                                                                ()
                                 : .( )
                                                                                ()
                                                                                ()
                                                                                ()
                                                                                ()
```

```
)) :
                                                                           .()((
                     .()((
: ﴿ فَا إِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ
                                                 الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّبِنَ ﴾ ( )
: ﴿وَاذْكُرُوا اللَّهُ في
            أَيَّامٍ مَغْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلاَ إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأْخَّرَ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَى ﴾ ( )

( ) ﴿ ذَلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ ﴾ ( )
                                                                                   .()(
                       ):
                                                                                 .()(
                                                                                                                                                                  ()
                                         )
                                                                                                                                                                  ()
                                                                                                                                                                  ()
```

: ﴿ لِإِيلافِ قُرْيشٍ إِيلافهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ

وَامَّنَّهُمْ مِنْ خَوْفٍ ﴾ ( ).

.( ) ()

## \* الأحوال السياسية في مكة

()	()
( / )	(
	( : ( / ) : ) "
: ( / ) . ( / : )	; ; ; / ;

```
()
                                     .( )
                           ()
                                                .( )
           (
                        ()
/
             ()
                                                       ()
                        )
                                                       ()
                                    )
                        )
                                                       ()
                                     )
                      )
                                                       ()
                                                       ()
                                                       ()
( / )
                         ( /
                                    )
                                       ( /
                                                 )
                                   ( :
```

```
( / ) ( /
                      ( )u
(
                            ( /
                   ( )
  ( /
           ) ()
                            .()
  ( /
  ()
                                     ()
                                   :
                                     )
                                   : ()
                                     ()
                                     )
      (
                                      ()
                                      ()
                               )
                          (
```

```
()
   )
                        ()(
                       ()
    / )
       .()( / )
             .()
                            ()
                        :
                            ()
                            ()
(
           )
()
                            ()
                  ( )
            (
              )
```

```
( /
                      ()
          ( / )
                   ()
      ()
                          ()
               ()
  (
        )
   /
             ()
                       /
                         )
             )
          (
     )
       : : (
                    ( / :
  ( / )
                             ()
                     ( / )
 : .( / )
. ( : )
 .( / )
                             ()
 )
        . ( / )
                   ( :
/ )
                             ()
( / :
                             ()
( / )
                             ()
                 ( / ) ( / )
      : :
                         :
                             ()
```

() ( / ) ( / ( / ) () ( / )

```
.()( / )
                          ()
      ( / )
                        ()( /
            .()
                         (
                       ()
 ()
(
 /
                )
                                   ()
        (
                )
                                   ()
                                   ()
                                   ()
       ( /
                            )
                                   ()
      ()
                /
```

```
()
     ()( / )
     ()( /
                      ( )
                 (
                   /
     ()
                  (
         ( / )
()
 ( / )
          ( / )
          : : ( / )
                      ()
   . )
              ( / :
                      ()
                      ()
        ( / )
: : :
( / )
                      ()
```

( / ) ( / ) () ( / / ) .() () ( () ( / ( / ) () ( () ( / ( / ( / ) ()

)

() () () .() ( ( / () .( / () ) " ( ()

() () .() .() () ) )/( ( ) ()

):

(

\*

: ﴿ أُولَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَماً آمِناً يُجْبَى إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ

شَيْءٍ رِزْقاً مِنْ لَدُنَّا ﴾ ( ).

:﴿ وَمَنْ

.()((

دَخَلُهُ كَانَ آمِناً ﴾ ().

: ﴿ وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَتْذِ آمَنُونَ ﴾ ( ).

.

.

. : ()

. : ()

. : : ()

. : ()

. : ()

```
()
                                                   (
                      ):
                                                  .()(
                                    •
                                                         ):
.()(
                                   (
                               ()
                                                       :
                                                                    ()
                 )
                                                        (
                                                                    ()
 )
                                       :
/
                                 (
                                                                    ()
                )
                                                                    ()
```

```
( /
                             ()
                                      ( )
                    .()
              (
                   /
                                 .()
                                            ()
          : ( /
                                            ()
                                 )
                    :
                         )
                                            ()
                                            ()
)
```

```
.()
                :
( / )
                          .( )
                            (
                                 /
.()
                   ) :
                                                           ()
()
()
)
                                      (
```

```
.()(
             )/(
   (
                 .()
            ( /
                              ):
                    ()
                                        ()
):
                    /
                                        ()
                 )
                 ! :
                                         ()
                            )
```

.()(... ): .()( .() ( .( ) () / ( / ) ()

) / ( ( ( / ) () .() · ( / )
. :

. ( / :

() .() ( ) () **)** () ( . () ) ( / .() () ) () ) ()

( / ) .()( ): ): ( / .()( ( / <del>-</del> : : () ) (:

() ( / ) .() ( / .() : () . ( / ) . / / : . / / : ()

( / ) () ) .()( ( 1 .() ( / () : . ( / : () . :

```
.()
                (
                    /
           .()
                             (
           ()
  .()
                ( / )
                            ()
                                        ()
()
( / )
                                       ()
                             ( /
:
```

.() ( ( .()

() :

:

```
: ﴿ يَا أَنِّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ ﴾ ( )
( )
           ()
                                                                                                    .()
                                                                                                                                  ()
                                                                                                                                  ()
```

() () () () .() / ) . () () : ) ( () ( ( () ) / / ) ( () ( ()

```
( ) ( / )
( )
.( )
                  ( / )
                       .()
                          ()(
                                  ()
     )
                        ( / :
                                  ()
          )
                                  ()
       ( / )
                       : (
                             )
```

( / ) .() () ()( ) " ( ) () ( () () :

. ( )

. ( / ) : :

. : ()

: ﴿ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ ﴾ () )) :瀌 ()((

()

() () ()

(

```
)
.()
             (
          ()
                                                     .()
                                    (
                                           /
                                                     )
                .()
                      (
                            )
                                      )
                                                                       ()
         (
                                                       :
) "
             /
                                                                       ()
:
                             (
                                    :
```

```
.()
                                                    :
    .( )
                          ()
    }:
                                   ( ){
                     ()((
                                                              )) :
                          ()
                                                                    ()
                         )
                                               :
                                                                    ()
            (
                                   )
                  /
(
                                )
     /
                                                                    ()
                  )
                                                       (
                                                                    ()
                                          : . (
                                                       )
```

```
( / )
                     (
                    ()(
                         /
            / )
()( / )
                 ( / )
   (
         )
      /
   ( )u
 )
                         ()
                    ()( /
  ( / :
                              ()
                )
      . ( / :
                              ()
                              ()
)
                              ()
                              ()
                          (
                              ()
```

```
/ )
                    ( )( / )
( / )
( / )
.()
   · ( / )
 / )
(
                                    ()
                                         ()
                                         ()
                                         ()
```

.() () .() ( / .() () : ) ( : () : ( / ) (

﴿ رَبُّنَا إِنِّي

أَسْكُنْتُ مِنْ ذُرَّيِّتِي بِوَادٍ غَيْرٍ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقُهُمْ مِنَ الشَّمَرَاتَ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ ﴾ ( ).

: ﴿ وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَداً آمِناً وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الشَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأَمَّيْعُهُ قَلِيلاً ثُمَّ أَضْطَرُهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ وَبِثْسَ الْمَصِيرُ ﴾ ( ).

· ( )(

. : ()

. : ()

: ()

( / : )

```
()
                            ()
           ()
):
                                              .()(...
                         ()
                                       (
                                               )
                                                       ()
                                                       ()
             / )
                      )
                                                       ()
```

()

•

: / / / : ()
" " : : ()
) : ( :

. : ()

. : ()

.() .() .() () ) / : ( () : : ( /

:

)

. ( / ) ( / ) .()( : : : ( :

## الصناعة والحرف

. : ()
/ : ()
/ ( / :
. ( )

.() .() () () () .()

()

()
()
()

) "

()

.()

(

```
. ( )u
                                                                                .()
                                                                                      ):
                                                                                                            · · · ( )(
· · · ( )(
                                                                                 ):
                                                                                                          ()
                                                                                                ()
.()
                                                                                                        . ( )u
                                                                                                                                 ()
()
()
()
()
()
()
```

```
):
                      .()(
                    ( /
                                      ) :
               ) :
                       (
                             .()(
                 .()( /
                                          ()
                         )
(
                                          ()
```

```
):
                                                 ]
     ()(
                                              .()(
                                              ()
              ()
              .()
                                                       ()
()
()
             )
                        ) (
                                                       ()
              (
                                 /
                                                       ()
```

( ) ): ( / ) .()( ( ) ( / ) () : : ( / ) ( / : . . . : ()

.()( .() ): .()( ): .()( () : : () ( ) : :

() .()( ): .()( () ) ()

( ) Faroqhi , Suraiya Pilgrims and Sultans, The Hajj under The Ottomans 1683 london , New york .l .B. Tauris and co. ltd 1990, P. 168. 160.

.() () () () .() () : ) ( ) () ( () ) (

﴿ وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلَى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَكُلُّوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقيرِ ﴾ ( ). .()( ()

)

() .() .() .() () () -: () ( ) () () ( ) ( ) ) " (

() .() () .() ()
() () )

```
()
()
    ): ( /
                                    .()(
       ):
                             .()(
  ( / )
       ):
                         .()(
               (
                      )
                                          ()
 ) "
                                          ()
                  . ( / :
                                          ()
         (
                                          ()
```

```
):
.<sup>()</sup>(
                               ( /
):
                   .()(
                                ): ( /
                       ()(
                                                      ):
                                               .()(
                                                          ()
                                                     :
                                                          ()
                                                          ()
()
()
```

( / ) .() .() () .() ( ( / () ()
() : İ" () ( . ( () ( / )

```
.()
                                                      ()
                                     .()
    ()(
()
                                                       )
   (
                                                      /
         /
                                                            )
               )
:
  )
                        : (
                                        ) (
                                 /
                                                             ()
                                                      :
                         (
                                                ):
                             /
                                                             ()
()
()
 %
                                                             ()
          % ,
                     (
                                             % ,
                                )
                          /
```

```
()
                                                                                                                                                                                                 ()
                                                                                                                                                                                                                                                                                   ()
                                                                                                                                                                                                                                                                                       ()
                                                                                                                                             ()
و ٧ ال الله في فيه (6 (الماحل (الفري في المارة مكة بمغلب (السلال (الحبة و(الأجنية كا 6 له
(أَوْ كَبِيرِ فِي الرَوالِ وَوَيَعِلَى النَّجَارِةُ اللَّهِ فِي وَاللَّهِ وَهَا وَلِي مِدُولُ اللَّهِ اللَّهِ وَاللَّهِ وَهَا اللَّهِ فَي اللَّهِ اللَّهُ اللَّ
إلى نشاط به ج كة اليسع والتراء والحل أموائها الكثيرة والشرية كما أضني بظلاله على مسرى المبيئة
                                                                                                                             للعكاكى، فعمول بالرفاقية والتراء، في بلرة طيبة، ورأيها الخفور.
                                                                                                                                                                                                                                                ( )
                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            ()
                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            ()
                      : : ( / )
                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            ()
                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            ()
                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            ()
```

() () .() .() ( () () () : :

() () () () ( / () ( / ()
() : . ( ( () ) ) ()

```
()
                       ()
                                    (
                                         /
                            ):
    . ( )(
/
                                             (
.()
                  )/(
                          )
                                                   ()
         (
                                           )
  )
                         ( / :
                                                   ()
                                                   ()
                                    . ( :
                                                   ()
```

() () :() / ) () [ ] [ ] ( ()( / / / ) [ ] ·( )( () () () : ( / ) ( : ) ( : () : ( / ) () ()

:() () .() () () () ( ( () : / () : / / () ()

( / ) .() [ ] 1 ] ] [ ] ( ) () (

() () () () () ): () : : .( / ( ) ( ) ( ) ( / ) ( : / ) (

( )( () ( ) / ) .()( .( )( ): .() ( ) ( ) ( ) ( ) . ( :

() () .() ): .()( () ( ) ( ) ( ) : (

```
/
                                                  ()
                                  (
                                      ()(
               (
                                      .()( /
()
              .()
                 ):
           .()(
                                                       ( )
                              )
                                 .(
                                                       ()
()
()
                          )
/
                                                       ()
```

() () .() () . ( )u () : () / ) : () ()

() .() . () ; ; ()
() ( / ;

.() .() .() () .() () () () : / ( ( ) ( ) ( ) ( )

.() .() .() () () () () : : : ( ) ( ) ( ) ;

	( )		.( )					
						.()		
			. ( ) u	<b>(</b>	)		. ( )	
			u u			" "	( /	)
<i>/</i>	(	/		)		•	:	( )
							:	()

```
()
                              ()
                     ):
                                         .()(
()()
                  .()
    .()
   .()
                                                                              :
                                                                                        ( )
( )
( )
      )
                                                                  (
                                                                                        ( )
( )
( )
                                           )
     /
                                                                                (
```

() () ( ) .() ( () ) / ) () ) / (

() () () () () .() () ) / () () / () ) ( : : () ) / : ()

•

.() .() .() () () ) / () : :

.() .() .() () ): .()( () .() () : ) ( ) () () () ( :

( / .() .() ( / .() ( / .( ) ()() .() .() () () () ()

( )							
(	/	)	()	( )	/	)	
				( ( )	/	)	
	()				(	/	)
			.()				
			/ / :			: : :	()
			. / / :			: :	( )

				(	/	)	
()							
				(	1	.()	
	(	/	)	()			
						( /	)
						.()	
			. / / :				()
			. <i>/</i>			:	()
						:	()

```
( / )
                      ()
        .()
           ( / )
                              )::
                                     ( )
( )
( )
)
```

.()(.. .() () ( / .()( () () ()

```
.()
       ( / )
 ()
                     (
                                      .()
                      ()
                               (
                                   /
         ()
              / / :
                                          ( )
( )
( )
    ( /
             )
. ( :
                                          ()
        . (
                                          ( )
                         )
             . (
                                          ( )
```

() .() () .() ( / ) ( () : : .( ()
() ( :

.()

. : : ()

الفصل الأول عوامل إندفي الكياة العلمية في مكة

## ﴿ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لاَ يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَنَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ ﴾ (١). لَلْنَا فَكُمْ رَسُهُ لاَّ مِنْكُمْ يَتْلُهُ عَلَنْكُمْ آمَاتِنَا وَمُنَكِّمُهُ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكَتَّابَ وَالْحِكْمَ

: ﴿كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴾ ( ) .

i dinge

()

()

()

() ()

•

. (

: `

) :

( / : . : () () .() () ( / ) : ( / ) ()

()

() .<sup>( )</sup>(.. () .() / ) () : : ( / ) () ( / : ()

( / () .( ) ( / ) ( / ) : ( / ) () : () () ( / ) " ( / ) .() [ () ( / ) : () () ()

.()( () () .() () () ) () ( () Shaw. J: The Finacial And A dministrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1798 . Princeton . New jersey 1964 . P . 399.400. ()

()

:( / .. () : ()

(

.()( ( / () .() ) .()( () () ()

()

.() ( / () ( / .() () ) ()

): .()( () ): () .()( () () () :

()

```
/ )
):
()(
         (
               /
                   .()
                (
                ()
                                       ()
                         .()
                                                ()
()
                                                ()
                                                ()
```

.()( / .() .() ( ()( ): ()
() ( () .()( ):

.()

.()

.()

() () ()

:

.()

()( /

()

. ()

()
()
() .(

()

.() ()

(

.()

.()( /

(

() () () () ()

() [ ] () () () ( / ) () : () ) ( / ) ( ( / ) ( )

. ( / : ) " : ()

.() () .() . ( )u ( / ) () ()
()
) (

() ] () :() () .() ( / ) () ( ) () () () :

( / ) . () .( ) ( () · ( / () () () () :

.()( / ) ()( / ) () ( / () ( / () () :

```
()
                {
                                                     }:
                                     :
.<sup>()</sup>( / )
        .()
                       :(
                                       /
                                                   ()
                                          .()
                                                                          ()
()
()
( :
                                                                          ()
  )
```

```
.()
                    ()( / )
()( / )
.()
 (
     /
 ()
         ()
       (
           / )
       )
                                         ()
                 :
                                 (
                                         ()
                                         ()
```

()

.( ) .( ) :() () ( / ) ( / ) : . ( : ()

```
.()
         (
           / )
           ()
                                       ()
       .()
            ()
               ]
                                 (
                  ]
            .()
                                  (
                                              ()
                                              ()
)
                                              ()
                                              ()
 (
                             )
```

.()

•

. : ()

(()
 ( के ते विट्रा की विट्रा कि विट्रा की विट्रा की विट्रा कि विट्रा की विट्रा की विट्रा कि विट्रा

. : ()
. : ()
. ()
. ()
. ()

()

.
( )
: ﴿ وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ اللَّمَرَاتِ
مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ﴾ ( )

: ﴿ رَّبَنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرَّيِّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ ﴾ ( )

( ) ( ) =

. : ( )

. : ()

: ﴿ وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطُفَى

لَكُمُ الدِّينَ فَلا تَمُوتُنَّ إِنَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴾ ().

: ﴿ أَمْ

كُنْتُمْ شُهَدَاءً إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لَبَنيه مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَاتِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَأِسْحَاقَ إِلَهَا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴾ ( ).

· ( )

. : ( )

. : (

( / ( ) / .() ) / ( : ( )

```
()
           )
                                                                  (
                                                     ()
                .()
(
        /
                                   .()
                       )
                                                                          ( )
                                                                  (
                                                                         ( )
( )
( )
                                                              :(
                                                                  ) "
```

.() ( .( ) ()( / .() ( ) ( ) ( )

/ ) .() () () ( () ( )
( )
( )
( )
( )

.() () () ( / ) .<sup>()</sup> ( / ) ()( () ( ( ) ( )

```
()
: (
                       .()(
   ( /
              .()
                    (
                          /
                                  )
                             ()
                          (
                               ()
                                                   ()
                                                   ( )
                                                   ( )
                                                   ( )
                                                 ) ()
```

.() ( / .() ( / ()

()( / () ( () ()

.( ) .() ()( .() ( ) ( ) ( )

```
.()
              )
                                                                                 (
                 ()
(
                       )
         /
       .( )
                                                            .()
                   (
                             /
                                           )
           ()(
                                                              ):
                            ()
                                                                                           ( )
( )
( )
                                                                                           ( )
( )
( )
                 / /
                                              )
```

( / () ) : ()( .() ( .() / ( () ( ) .() ( )
( )
( )
( )
( ) : ( )

```
( / )
                     .()
                                         ()
                    ()
                                        (
                                               /
              .()
      (
             /
                        )
                              ()
                                                            ( )
( )
( )
( )
( )
```

```
(
           1
                                      ()
.()
                                                      /
          .()
                                                    ()
                (
                                                            .()
                                                                   ()
()
()
()
 )
                                                   / /
```

```
(
                   / )
             .()
/
       )
       ()
      ( /
                                          ( )
        ( /
                         ()
(
     /
                                              ()
                                      :
                                              ( )
( )
( )
```

( / ) . () .() ( / ) ): .()( ( / : ( ) ( ) ( ) : :

() ) : .()( () 1 . () ( ( )( )( )

:

```
.()
                               ()
.()
(
            .()
                         (
                            /
         ()
                        ( / )
                     ( / )
                .()
                                          ()
                                          ( )
( )
( )
```

```
):
                    .()
                ()
          / )
       (
           ):
           .()(
          (
            1
                          ()
  (
                     :
    / :
                                 ( )
( / :
                                 ( )
( )
( )
)
                              ( ( )
```

() () ( / ) .() .()( / ( / () () ()
()

```
.()(
         ()
                    1
                         ):
   ()(
                                    /
        . ()
        (
            /
.()(
     ):
                                             ()
                  (
                                             ( )
                                             ( )
                                             ( )
```

```
.(
()(
                                ) :
                                                               /
             ()
                   .( )
                    .()
                                                                            ( )
( )
( )
                            ):
```

( / ) () ( / ()( () ( ) ( ) ( )

( / ) () () **)** : ( ( ) ()

.( ) () () ( ) ( : () ( ) ( )

/ ): ( .()( ( / .() ( )( ): ( / ) : () : ): ( ) : () .(

.() ( / .() () / .() / .() ( )
( )
( )
( )
( )

```
( / )
()
.()( /
                        ()
     .()( / )
                    (
                       /
                                ()
  )
                                ()
  . ( / :
                            )
```

.() / .() ( .() ( ) ()

```
1
                                   (
                       .()
                                   (
                                          /
( )
                                     ):
()(
                                               (
                                                                              ( )
( )
( )
```

```
.()
   (
                 )
      /
                                 ()
                                           (
                                  .()
   (
          1
.()
       )
                                                   (
         ()
                                                          ()
                                                         ) ()
                                              (
                                                          ( )
                                                          ( )
```

()

.()

(

.() 1 (

()

( )

( )

()

```
( /
         ()
 ( /
 ()
                 /
. ()
      ( / )
         .()
    1
                             ()
                       :
                             ( )
                           :
                             ( )
```

( / ) . () ( / () ( ) .() ( / () ( ) /

· : ()
· : ()

. : : () . : : ()

() .() ( / ) /

. : : () . : ()

. : : ()

() ( / ) () () .()( ): ( / () ( )
( )
( )
( )
( )

```
(
                                      .()(
                                                 1
               .()
           (
                                     ):
                ()
/
              .()(
                                )
                        /
                                                      (
     /
```

. : : ()
. : : ()
. : : ()
. : : ()

```
)
( / )
       ()
       ( /
          .()
                                 ( )
  ) "
                                 ( )
( )
( )
```

() ( () / ( / .() · : ( )
( )
( )

	•		
	•		
•	(	)	
•			

( ) () .()

()

: ﴿ وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِبُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً ﴾ (). )) :趣 : ﴿ وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَميقٍ ﴾ (). : ﴿إِنَّ أُوَّلَ بَيْتِ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَّلَذِي بِبَكَّةَ مُبَارًكاً وَهُدَىً لِلْعَالَمِينَ ﴾ ( ). () ( )

( )

.( )

. ....

)) : ( )

: ((

.()

( )

=

.() .() ( ) : ) : : . ( : ) . ( : ) ( : )

()

```
( ) ( ) ( )
      ()
     .()
     ( / )
                      (
                        /
· ( ) n ( )
                                ( )
    ( / :
                      )
                                ( )
 . ( / :
                                ( )
                          ( /
```

```
.()
   ( / )
                             )
                       /
                     (
      ( / )
.()
           )
                    (
()
    ( /
            )
   ·()
( / )
( / )
    )
                             :
                                    ( )
                            . (
                                    ( )
                                    ( )
                                :
                                    ( )
                           )
     (
      /
           :
```

```
()
  /
            .()
            /
                      .()
 ( /
   (
      1
                   ( /
                    ()
) "
                             ( )
             . ( :
          . ( / :
                            ( )
           .
)
               : :
      (
                             ( )
                          :
```

```
: .()
      ( / )
      ( /
       )
.()
)
( /
.()
 (
  (
  .()
     (
        /
                   )
            (
             (
                                 ( )
```

```
()
            /
         ()
                          )
                                (
                                   1
()
           ( / )
                                  .()
                                      (
                                           .( )"
                                                       ( )
                                                       ( )
( )
( )
        . (
                               )
```

· ()
. : ()
. : ()

```
.()
  )
                         (
                                            /
                                            ()
                        (
                                               .()( /
1
                             (
                                    /
                                            )
                                                                    ( )
( )
( )
```

```
.()
                                      .()
                                                         .()
                                                 (
                                                         /
()
         ()
                                                                          ( )
 ) "
                                        : ( / :
                                                                          ( )
( )
( )
                                                                          ( )
    )
```

```
()
* وكا علاء مكذ يو أرد علاء (لبراة (الإملامة ويستبلوني عفادة و رَجَابِ (جَلالاً
                                      لكانئي وللسبة، وإنمارج بالأني والجة وأنع في بالاوج:
                                                                         ()
      .( )
                                                   .()
                                                                                   ( )
                                                                                   ( )
```

```
):
                                         .()(..
        (
          1
/
                                           (
     .()
                    (
                    .()
      )
                                                ( )
                                      ( /
                                                ()
       : )
     (
```

```
.()( / )
         )
                           (
              .()
          )
.()
    /
()
                            (
                            ()
                                   :
                                            ( )
                                     )
                     (
                                            ()
      )
                                ( /
                                            ()
            )
```

() . ( )u ( ) ) ) ) ( ) )

```
()
وفاع عامر الساوي الني الرمني (١١٧١٥/١١٠٥) ، برع كاب فر الاكتري
(للي ية "التراءالي" وولك عين ش مك مك من بلاد الكال الأواء فريضة اللي عال
         (١١٨٨ ٩/٥١١١)، وقر (لتي بالنيخ (الإسلسري، و(المجب بكنابه فلك اللي ترجم (١٠).
```

. ( )u . () ( / / ) ( .()( / ": ( / ): : ( ) ( ) ( ) :

.()( .( ) u ( 1 : () ) (

```
.()
           (/
                             /
                                        )
                                           .()
                           ()
      /
                          (
                           ( )u
  /
                                                     /
                                                                  ()
)
                                                                  ()
                                )
:
    (
```

.() ( () / **)** : .()( ( ) ( ) ) ( ) ) ( )

```
( / )
          ) :
                      .()(
          (
           / )
          .()( /
      (
         / )
 .()
                             (
                        ( / )
                       :
. ( /
:
                                 ( )
                                 ( )
                                 ( )
```

```
.()
                     ):
      (
   ):
                                ():
              .()(
                                  / ) (
.()
                                                  ()
                                                  ( )
```

```
)
    ( /
                         1
                                .()
                                         (
                                               /
                                   ()
(
             )
      /
                                            ()
/
         )
                          (
                                /
                                        )
                                                          ( )
                )
                                             (
                                                          ( )
               )
                                                          ()
                           (
```

```
.()
           .()
                                                  (
                           ()
            ( /
                                                                    ( )
)
          (
                                                                    ( )
( )
( )
       )
```

```
·()
( /
               )
                        ()
                      (
                                    )
             .()
.()(
(
                                                           ( )
                                           :
                    )
                                                           ( )
    (
                : )
                                                           ()
. /
                                             :
                                                    :
```

```
.()(..
                                           .()
                  ):
.()(
        ()
                                                     : ) (
                                                                         ( )
)
( )
                                                                          ()
```

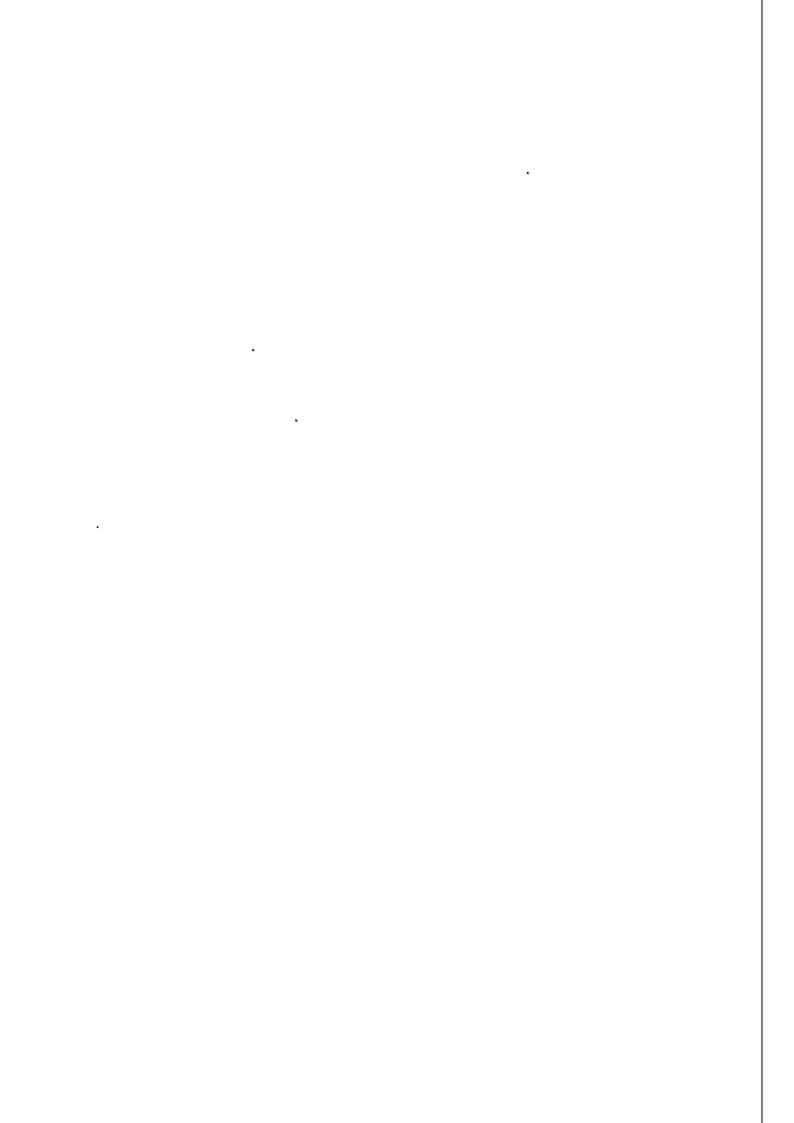
() ( / ): .()( / .( )" : () ( ) ( / : ( )

.()( / .() ( () / ( ) .() ( ) ( ) ( ) : ( ) ( ) ): .()( .()( / .( )u \* ( قَسَا ﴾ ( فَجَا ؟ بالرجرة ( للإصلاجية و العنام على تَطْيِعُهَا فِي بالروح. ( ) ( ) ( )

.() .() ( / ( / .() ( / ) : ( )
( )
( ) ) ) (

( )... .() / **"**( ) .( ) ()
()

```
* كالى العجاج (للله منه والأزباء (ز به وج البرة التلبية عله دولك من خلال
                                                   (الإنناق على طبة (لمع وير (الور (لملي علة:
         ):
                                                         .<sup>( )</sup>(..
           .()
          .()(
```



الفصل التاني أماكن التعليم في المكن

.(

: : ﴿ إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَّلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارِكًا ۚ وَهُدَىً لِلْعَالَمِينَ ۗ ﴾ ( )

﴿ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ﴾ ()

. : ()

: ()

() ( / ) .() .() : ( ) ( ) ) () / ( )

( )
( )
( )

() () ( )( / () () () ( ) ( ) Ibn Dohaish. Abdullatif, History Of Education In The Hijaz Up To 1925, Dar Al Fikr – Al Arabi . Cairo . 1978 –1393. p 193. ( ) ( )

( )

() ()

.()

.()

( ) ( ) ( )

() () .( ) () () () () Ibn Dohaish, op. cit, p190. ( ) ( )Ibn Dohaish, op. cit, p193. ( ) ( ) ( )

( )Ibn Dohaish, op. cit, p 194.

( )
•

.()

: ()

( ) Ibn Dohaish, op. cit, p194.

): .<sup>()</sup>( () () .() () ( ) ( )Ibn Dohaish, op. cit, p 195-196.

. ( )( /

.()

( / ) ()

.()

( ) ( ) ( ) : . ( :

( )

```
.()(
                                                                ()
   ( ( )
      .()
                                                                                            ( )
. ( ) Ibn Dohaish, op. cit , p 194.
                                                                                            ()
```

```
( /
  ()
           ()
     .()
                                 (
             ( /
                        )
                            ()
      ( / )
                                  ()
                        .()
        ( /
   .()
                              ()
                                        ( )
                                 :
                                        ( )
                        (
                         /
                                        ( )
                                        ( )
  : : ( /
                   )
                                        ( )
. ( //
                                        ( )
                   )
                                        ( )
                                        ( )
```

```
( /
                 .()
                       (
                              /
                                                   ()
        )
.( )
/
      ( /
       1
(
                        .()
                        / ()
                  (
                                                     . ()
         )
/
                .()
                                                       (
                                                              ( )
( )
( )
           / /
                                                              ()
                                                              ( )
                                                              ( )
```

```
.()
                                 /
                         . ()
                                                 ()
                     (
                .( )
                     1
                      .()
            ( /
            ()
                       ()
    (
()
                                .()
                                                       ( )
                              :
                                                       ()
                                                       ( )
                                                       ( )
```

. : ()

( )

( / ) ( () ): .( )( / ( ( /

( )

()

. ( ) Ibn Dohaish, op. cit, p 191.

( ) ( ) ) :

" "

. ( ) Ibn Dohaish, op. cit , p 193.

. ( )( • () () () ( / () / () . /

```
()
                    ( /
              .()
     .()
()
            (
                1
                                            ( ( )
            . / / :
. . /
:
. ( :
                                                       ()()
                                        )
```

```
( / )
        ( / )
                    ()
  .( / ) ( /
   ( / )
                     .()
/ )
                       (
        ( / )
                          ( )
                          ( )
                          ( )
                          ( )
```

.() ( . (

()

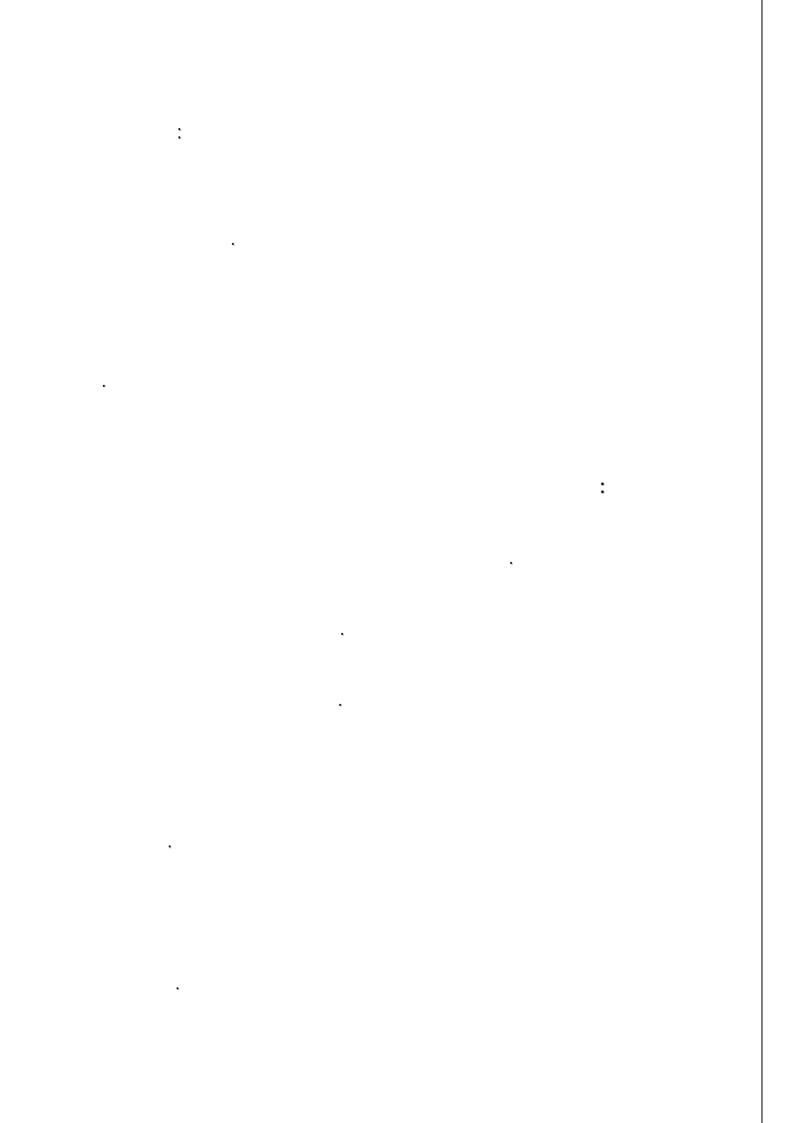
( / ) ( / .() ( ) ( / ) ( / ) ( / )

```
()
                                    .()(
               .()
                              ()
     (
          /
                    ()(
.()
                                            ( )
                                            ( )
( )
( )
                                            ()
                                        :
```

.() () ( / .() .() ( ) ( ) ( )

(

)





() . () () ): .()( .()( ): () ) () ()

(

/

)

() .( ) .() () .() () () () () ()

.() .( ) () )

() () .() () .() : () ) () () :

. () () () () () .() () :

.() .() )) ()(( () () () () )

.() . () () () () () :

() .() () .() () () () )

(

()

:

.() () () () ()

(

() () () . () .() () () () ) " : ( ()

.( ) () () () .() () () : : ; ) : : : . () () () :

()

() .()

. ()

()

.()

-: ()

() :

( /

()

()

. ( : )

()

( () .() ( . () .() () () () Ibn Dohaish, op. cit, p 168. () () ()

```
( / )
       ()
            ()( / )
                          ()
( /
                                       ()
()
()
      (
                             )
```

.() ( / ) .() .() ] ] [ ] [ ] () ( : . ( : () ()

[ ] () () ] :() .( ) () / () ) ( ()

```
[ ]
           ( ) ..
     [ ]
                         ( / )
( / )
    [ ]
                   .()
 [
    ]
                                   ()
/
                                :
                                     ()
```

. () . () ] () : ﴿ فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلا تَقْهُرْ ﴾ (). () / () () ()

**))** : ()(( () ( / ) ] ] () / () [ ] .() ] ] ( .() () () :

. () ( 1 . () : ()

()

:

.() / ) ( .() ) ()( ):

:

() () () :

:

.<sup>( )</sup>(... .() ) .() ( / .() () () () () ( :

.() .() .()

> . : . :

() () ()

() ( .() () .() () ( / () :

.() .() .() .() () () () :

: ( / )

.()

() ;

()

() / ( () .() () ()

.() () .() () () () . () () : () () () () () () :

```
.( )(
                           )
                 ( )(
                                                                                   )
                                                                            •
                            ()((
                                                                     )) : 🛵
                                            in the
        )):
;
                                                                            . ( )((
                                                      )) :ﷺ:
                                                                                          ()
()
()
()
                                                                                  :
```

			. ( )((	
()	()			
()	( )			
( )			( )	
			u u () .()	
	и и			
:			:	()
	:	( )	:	()
·			: :	( )

```
()
                                                          .( )
                                 ) (
                          (
                                             )
                                              ()
                 . ()
                                      ;"
.()
       (
                      .()
                                             ;
       .()
                                                                   ()
()
()
()
(
                             )
                :
/
         (
     (
                          )
                                )
                                                                   ()
                                                           :
```

.() / .() ( .() . () : : () () () ()

): <sup>( )</sup>(... : ()

: ﴿ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ

فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَباً وَرَهَباً ﴾ ( ) .

. : ()

() .() () () .() () () () ( ) () ( : ) () () )

.() () ) (

()

()

:

() :

.() .() : () ) ( : () :

```
:
           ()
           ()
                             (
           ()
                     ()
             ( / )
                  ):
( )( ]
/ : )
                                    ()
                                  (
           . /
                                     ()
                             ( /
           (
                                     ()
           )
                    . ( /
                                     ()
```

()( ..) : .()(.. ( / ) () 1 .() () ( ) () () ( ( ) () ()

() .() ( / ( .( ) ( ) () () ) ()

( / () 1 .() ()( 1 () () () ()

() () . ( )u " ( / ) . ( )u ()

: : ()
: : ()
: : ()
: : ()
: . / ()

.() .( ) () () () / : () ( / ( / ) / ) ()

()

() . () .() ( / .() .() ( () () () . ( / : ) " ()

..): .()( ( / .() ( / ) ( / ) .( )

: / . () () ()

```
()
           ()
     /
                   ()
              ()
                              ()
            / )
[ ]
              ()
    . ()
               /
                                       ()
                                       ()
                                       ()
       ( / )
                                       ()
                    : ( /
                                       ()
                                       ()
                                   :
```

() () / () ( () .() () ( () .() ( / ) : ( : ./ () .( / ) () () () ()

• () () [ ] () : () ( / () . / () () () () ()

.( ) () / () ) ( 1 () () () () .() ( / ): ( ( / () :

. () ( ( / ) .() ): ( / .( )( () () () ()

. /

() () ()

:

```
/
                                                                           (
 .( )
                                           ()
                                        ()
          .()(
                                                                                    ()
                                                                                    ()
()
()
```

```
· ( )( / )
                                :
                            ( / )
                                     . ( )
   )
                                          ()(
                                           ):
.()(
                                                  ()
()
()
()
()
                                              :
```

() . ( )( / :( / ) . () ) ( () () ()

```
( / )
    .()
     )
/
                               (
                         /
                      (
                                )
  ()
                  (
                     /
    ( ( )
       : ( /
```

. : ()
. : ()

() : ( / ) .( ) ( ) ( / .( ) () :

```
.(
                                                 .(
                                                     .(
                                                     .(
                       .()(
                                                  /
                .( )
. ( ) Ibn Dohaish, op. cit, p64.
                                                                                       ()
```

() .( ) .( ) () () Ibn Dohaish, op. cit, p65. () () Ibn Dohaish, op. cit, p79.

; ; ; ()

: : : ()

( ) ( ) .( ) .() () / ( / : : () () ()

```
/
                                                ( )
                               ( )
                                .( )(
                                        /
                                  .()
                                               .()
                                                        .()
                                                                       .( )
                                                                                  ()
                                                                                  ()
                                                                                  ()
                                                                                  ()
                                                                                  ()
( ) Ibn Dohaish, op. cit, p 89.
() Ibn Dohaish, op. cit, p 79.
```

.( )

:()

() :

: ) : :

:			

. () .() .()

( ) Ibn Dohaish, op. cit , p 96.

()

( ) Ibn Dohaish, op. cit , p 89.

. () () () : () ( ) Ibn Dohaish, op. cit, p 97-98.

() () .( ) () ): (

()

() Ibn Dohaish, op. cit, p99.

```
):
                       ()(
  .()
( )
         : .(
                                              ()
()
```

```
()
               (
                    . ( )
                                         ()
                                           %
                                                       %
                                                       ()
                                                                             ()
                                                                              ()
                                  .( )
( ) Ibn Dohaish, op. cit, p 78.
                                                                                       ()
                                                                                       ()
                                         / /
                                                                                       ()
() Ibn Dohaish, op. cit, p90.
                                                                                       ()
() Ibn Dohaish, op. cit, p91.
```

( / ) .() () () . ( ()

.()( / .() ( ) () ) ( ) Ibn Dohaish, op. cit, p 70. ()

.( ) .( )

() () ()

.() .() .() ( ) ( ) () () () () ) : ( / ()

. ( ) ( / ) . ( ) ):

: ()

.()( ( / ) .( ) () ( / ) ( ()
() :

```
()
                                        ( /
            ()
                                 ( / )
( / )
. ( ) Ibn Dohaish, op. cit, p 133.
                                                               ()
    )
                                                               ()
```

() .() .() () ( / / / () () Ibn Dohaish, op. cit, p 137. () ()

:

. " :

.

·
·
·

; ;

. :

; , :

```
.()
                                                 .( )
                                                                       ()
                                                                       ()
                                          www.alsawlatiyah.com:
```

( / ) .() ( / .() ): ( / ) ()

. ( )( ( / ) .() .() .() .() () () () / / / / ()

:

.()( / )
( / )
( / )
( / )
( / ) .() 

```
()
                                  ()
                                      .()
                                                                          ()
() Ibn Dohaish, op. cit, p 136.
     ) "
                                                                          ()
                           ( /
                                        )
          (
                )
                                        )
```

.() ( / ( ) ( ) : () ()

( / ) . ( ) / ) .( ) ( / ) () () Ibn Dohaish, op. cit, p 139. () () ()

() .() .( ) 1 .() () ( / () ) : ) ( ) () ( ) () ( () :

. () .() .() .() () () () () Ibn Dohaish, op. cit, p 138.

( / () () ( / ) .( ) () () : / / () / / () ): .(..

```
····)
                ( / )
          . ()
                                  ()
                           )
                                  ()
                                       ()
                                       ()
()
()
                                   ;
```

() .() () ()

.() ( / ) .( ) .() .( ) () ) () () ()

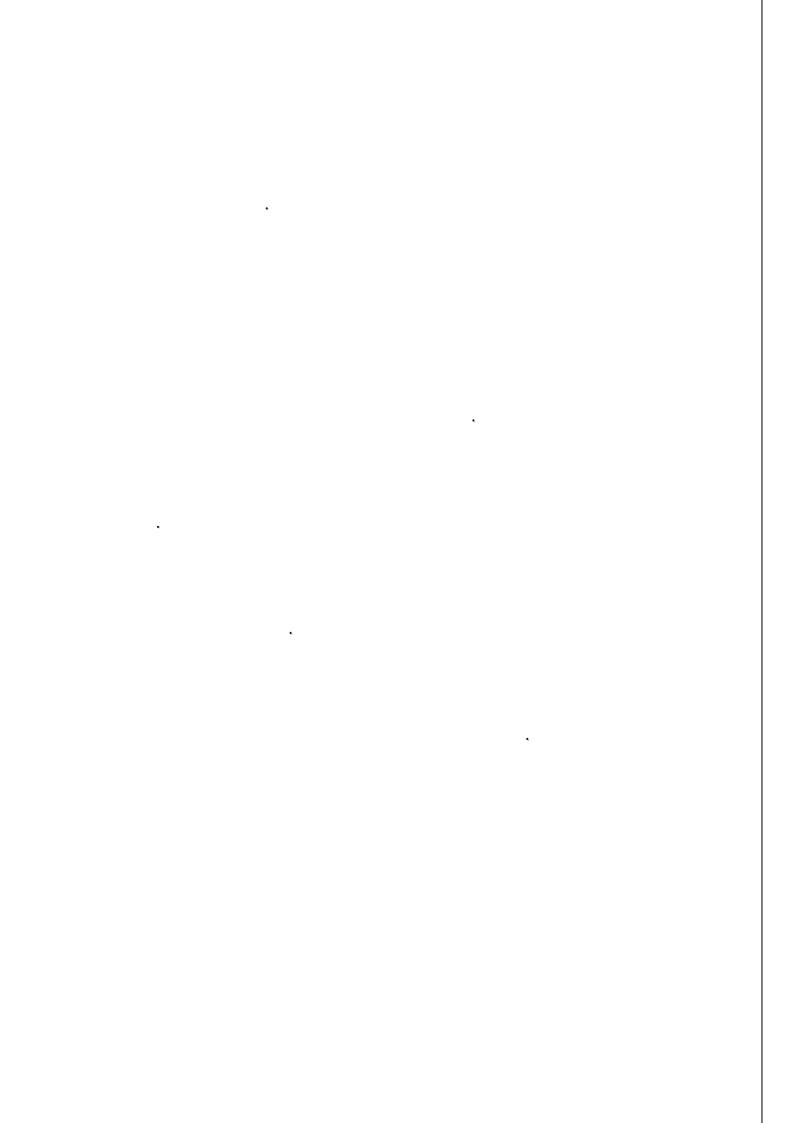
. ( ) .() . ( ) · ( ) ( / ) () () Ibn Dohaish, op. cit, p 193.

()

.()( / ( / .() **(** ( ) () () () () ()

() :

:



•

: ﴿ وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنَنَّهُ لِلنَّاسِ وَلا كُنْمُونَهُ ﴾ ( )

)<sup>( )</sup>(.

•

u u

( )(( ))

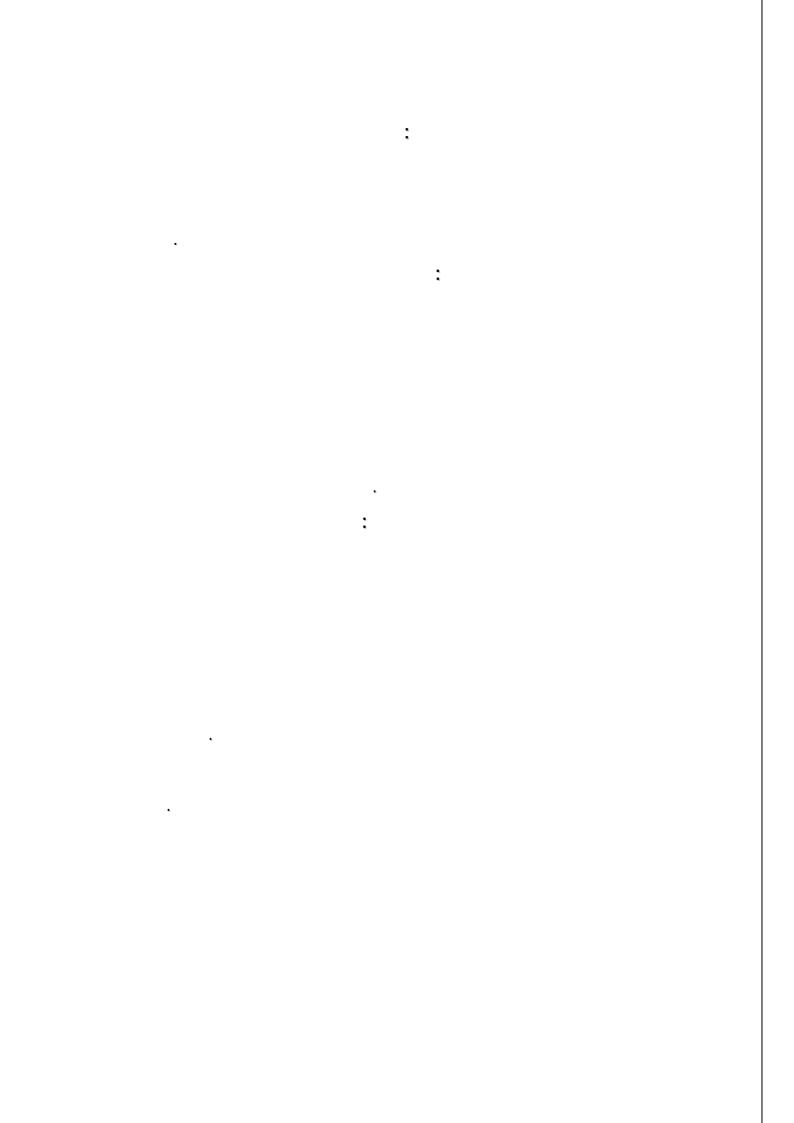
. : ()

. : ( )

. ( )

( )

.



• () () . () ( / .() ) : )) :& () ( . (( ( ) ( ) ( )

```
()
                                   (
                                         /
                                   ):
                                                       .()(
          )
/
                                                            (
        .()
                               (
                                                 )
                                                                   ()
()
```

() .() .() ( .() ( ) ( ) ( )

```
` ( )u
                                        ()
                .()
.()
                                          (
                                                   /
                                                              )
                                                 (
                                                           1
                                                                      )
                                .()
                                                     (
                                                              /
     .()
                                                                             ()
                                                            :
                                                                  )
 (
                                                                            ( )
( )
( )
                               ) "
     (
                                                                             ( )
```

```
( / )
                              ):
           ()(
                                       .()
                                  (
                                    /
                          .()
                         . ()
             ( /
                                        ...):
                                    :
                                               ( )
( )
( )
( )
                     :
:
                                           :
                                           :
```

.<sup>( )</sup>(.. .() .()( / ) ( / ( ) . ( / () •

: ( (/ )

· ( ) ( / )

•

.()( / )

: : : () . //

: ()

() .()( ): () :

( /

. ()

. ()

() :

```
.()
):
.()(
       : ﴿ لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ ﴾ ( ).
                                                                                                                             ( )
( )
( )
```

```
(
                                            /
.()
 (
       /
                             .()
               (
                       1
                                .()(
                                     (
                                                  )
                                                      ( )
( )
( )
```

) :

.( )(

( 1 .()

( ) ( ) ( )

. () / ) .() ( .() ()
() : :

: ﴿ أَمَّنْ حَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَثْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَة ﴾ ( )

: ﴿ أَمَّنْ حَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَثْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَة ﴾ ( )

: ( ( )) ( )

):

. : (

: ()

.

. : ()

.<sup>( )</sup>(...

: / ( )

:( / ) .()

( / )

.( )

() :

1

.()

()

.( )"

()
()

() ): ()( .() .( )( / ( / ): ( ) ( ) ( )

.()( ( .() / ) .() ()
() :

.()

/ / ( ) :

## الفصل الثالث نظم التعليم ومسيرته والإنفاق عليه في مكة

- ـ طرق التدريس وحلقات الدرس.
- المدرسون والوظائف التعليمية.
  - ـ الطلاب
- ـ العلوم والمصنفات التي كانت تدرس بمكة.
- ـ موارد الإنفاق وطرق الصرف على نظم التعليم.

() .() () ) : : )

.() () . () .() ) ( ) ( : ()
() )

.() .()(... .() ( ): ( / ( / .() ( ( () ( ) ( ) ( ) ( )

()

```
()
  ()
                                        (
                                            /
/
         )
                                             ): (
                           .()(..
                                  .()
               ()
                 (
                        /
                                                         ( )
( )
( )
( )
( )
          . ( / :
                                                    :
```

.() .() / () () () . () ( ) ( ) ( ) ) ( () ( )

```
/
               )
                                                                                      (
                     ()
                                               /
                                            ()(
 .()
                                                                   . ( )(
                                                                                                ( )
( )
( )
```

: .() . () ( .() / () ( / ) ( ( ) ( ) ( )

. : ( / )

.() . () : ) : () : :

.()( .() ( 1 .() () / :

. (

) "

() (

()

:

```
( / )
                                                  ()
    ()
                                                      ()
                                                   . ()
                                       (
                   ( ) u
                                                                             ( )
( )
( )
( )
( )
( )
```

.() ): ( .() () :

.()

•

•

. ( )

() ()

: : ()
. () Ibn Dohaish, op. cit, p186.
. : ()
. : ()

.( )

( /

() :

:

```
()
/ )
: ﴿ وَلَقَدْ آنَٰتِنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَاإِنَّمَا
                                                                            : ﴿ وَلَا
يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴾ ( )
                     .()(....
                                                                                           .()
                                                                                          .()
```

```
): ( /
              .()(
           (
               .()
     ( / )
               ) :
      .()(
(
                           ( )
          . ( :
                          ( )
                          ( )
```

. ( )( () / (): :

```
()
                                        (
                                               /
):
      ( /
                         )
                                   .()
                                      ()
                  .()(
                                                   ):
                         ) :
                                                    ()(
                         (
                              )
                                                     :
                                                         ( )
( )
( )
                                                         ()
                                                         ( )
                                                         ( )
```

```
1
         ): ()
             ()(
( /
                                 ()
):
                                        ( )
                     (
                         )
                                        ()
```

```
.()(
.()
                                                  ()
                (
                                                                  . ()
                                                                                  ( )
( )
( )
```

```
( /
 .()
                                  )
):
                   (
                          /
                                           .()(
                                                    (
                                                           /
                             ):
.()(
    (
                            .()
                                                                         ( )
( )
( )
( )
```

```
(
                               /
                                                                              ()
                                                             ) :
                                                                                            .()(
                   ()(
                                                             (
                                                                        /
):
  . ( )(
         )<sup>( )</sup>(
                                                   .()
                                                                                                       ( )
( )
( )
( )
( )
```

لا شَى (ه لره (الدربي نسر هي (الاختبارات والأسلة التي تقبي محميل (العلاب لني فهال العلاب لني المحتبار كما فها كاله في العلام عن اللاختبار كما بيناء خارج (اللاختبار ومراجعة بعره بيناء خارج (اللاختبار ولاختبار واللاختبار والمحتبار والمحت

ولى برق (المعلى بعشروه هذه (العرق، فلما أوراه أبير المؤسني بحر بن الحلاب أه بغير ففت الله والفتّخ به (٢)، في ألمال بحلى الله والفتّخ به (٢)، في ألمال بحلى الله والفتّخ به (٢)، في ألمال بحلى الله والفتّخ به (١)، في ألمال بحل بعلى المن فعلى إلى فقد بدرائ بحر الله وي والمراف الله فعلى إلى فقد بدرائ بحد بدرائ بحد بدرائ بحد المعاد النه به بدرائ بحد المعاد المن فعلى المراف المعاد المن به من المعاد المن به من المعاد المن به المنه المنها والمنوق، والنروق والمن المنوق، والنروق والمن المنوق.

ووفي راسائل به راسيك، هو من هزا راباب، وراسي كانور بكتروه من ولك النفيع ورابياك، فالاختباران ورافقايس طريقة سفية معلومة، إلا أله وضها به قوران تعبيبة جاء مكرراً ماكه باقي راسيك.

: (

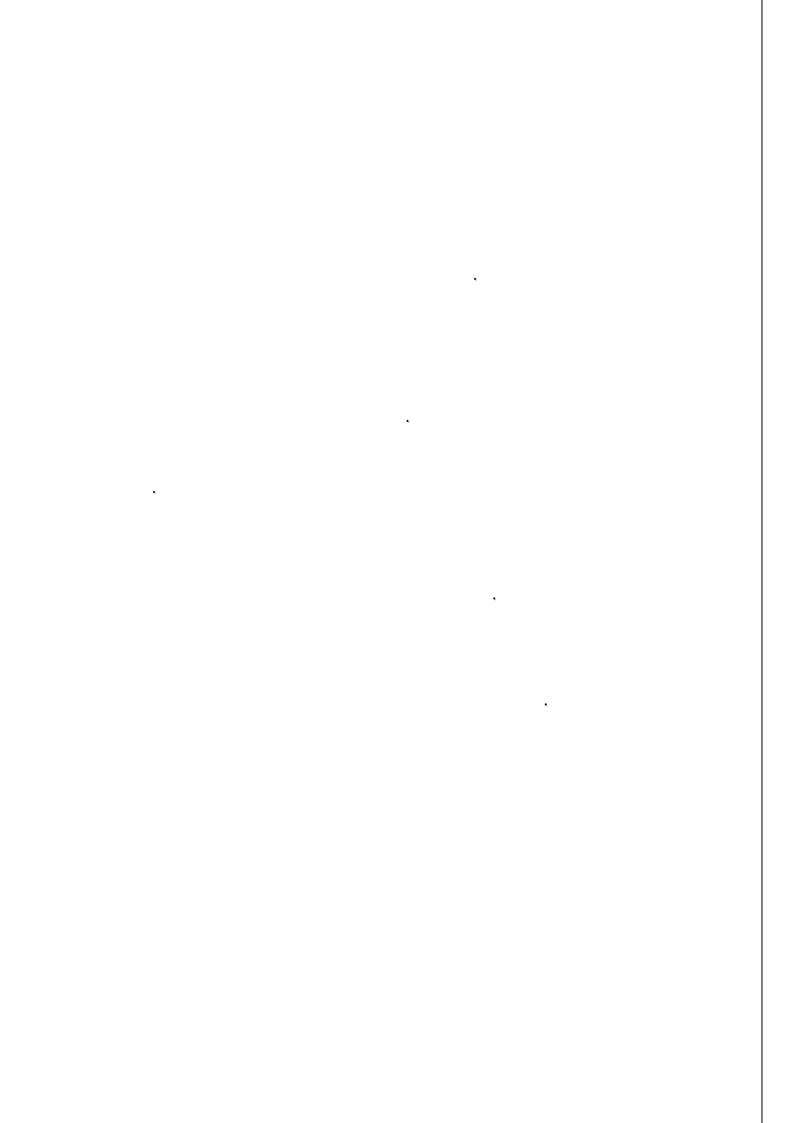
.: ()

راري (لفلاية إذ فهارة فرة (العلي)،	۵ (الا بهٔ (الم	راهورة (الهروة (ال	رالأفضلة المحلي (	کا نظرر (	2)	
، وقد وقفى (لاحمدُ على المافى <b>(مند</b>	بعة وجرو( فا	ر نگری (نشریسی دانی	( فيها في (أبي	الله والنا	Vyj	Lr.g
·(T)((1917/91881) & P)		) للمراث (للولية	يُعا) (النزغ	ed) a	فئبارل	رور-
		: [ \ \ \ ] &				
		8		:		
:						
	) :		(	/		)
	, .		•	·		,
			(	)(		
( ) .						
( )(		١.				
		):				
		. ( )(				
				:		
•			(	)	(	)
( )Ibn Dohaish, op. cit, p314, 327.	1					( )
		:			:	( )
. ( ) Ibn Dohaish, op. cit, p 315 . ( ) Ibid . , p 315						

```
):
                             ) ( )(
                                                            ()(
                       ()
                                          ( ) ( )
                              ()
                     ()
                                              (
. ( ) Ibn Dohaish, op. cit, p 324
. ( ) Ibid . , p 321
                                                                                 ( )
  :
() Ibn Dohaish, op. cit, p 316, 325.
() Ibid., p 314.
```

```
()
                              ()
                                                                 .()
              ()
                                    ()( / / / )
. ( ) Ibid . , p 323, 326.
                                                                         ( )
                                                                         ( )
                            ( )
                                                                         ( )
() Ibn Dohaish, op. cit, p 259.
```

```
: ﴿ يُرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَّنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا
                                                                   )) :
                                                             )
                                                                     .()
                                                     ()
                                                                                                              ( )
                                                                                                              ( )
                                                                                                              ( )
. ( ) Ibn Dohaish, op. cit, p 296. . /
. () Ibid., p 296.
                                                                                                (%)
                                                                                                              ( )
                                                                                              %
                               %
                        ( )
                                                                                               ( )
                                               Ibn Dohaish, op. cit,
```



َ : ﴿ يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ ﴾ ( ).

: ﴿ شُهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِنَّا هُوَ وَالْمَلائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِماً

بِالْقِسْطِ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴾ ().

ﷺ : ﴿ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِكَ الَّذِي خَلَقَ ﴾ ( )

:

. ()

. : ()

. : ()

. : ( )

: ()

```
):
                                                              .()
  ()
                                      )
                      (
                           /
   .()
                                                            . ()
                                                                     ()
()
()
()
()
```

() .() () : () ()

```
·()
)
/
                                                              (
                                       .()
                               (
                                    1
                   ):
                                                     ( ) u
                                                                      ()
()
```

.()( ( / .() ( / ) .() ( ) ( ) ( )

:

· : ()

. : ( )

( /

.()

( ) ( ) ( ) :

```
.. ): ( / )
           .( )(
      ( / ) ( / )
                        ( /
       ·( )
):( / )
. ( )(
                : ()
. ( : : ()
. ( )
)
```

```
()
                              ) :
(
                  . ( )(
 ))
                     .()((
   ):
         ()(
               (
                       /
                                  )
                                         ( )
                                         ()
       )
```

.() ): . () ( / () ( ) ( ) ( ) : :

( / ) () ()( / ) ): ( / ) .()( ( / ) ()

( )

()

:

( / ) ): .()( ( / .() ( / ): .( )(

( )
( )
( )

/ .() ( ( . () ( / . () ( )11 ( ) () .( )

				. ( )					
и	.( )	u	.()	(	/	)			
(	/	)		· · · · · ·	,() .()	)			
						()			
			:	:	: : :	()			

```
)
()( /
          (
                                ()
                                                . ()
                                  . ()
                                         ()
                               .()
                  / )
()( /
                                        ) (
                                                                        ( )
                                                                        ( )
                                                                        ( )
                                                                        ( )
                                                                        ( )
                                                                        ( )
() Ibn Dohaish op. cit, p180.
                                                                        ( )
```

. : ()
. ()
. ()

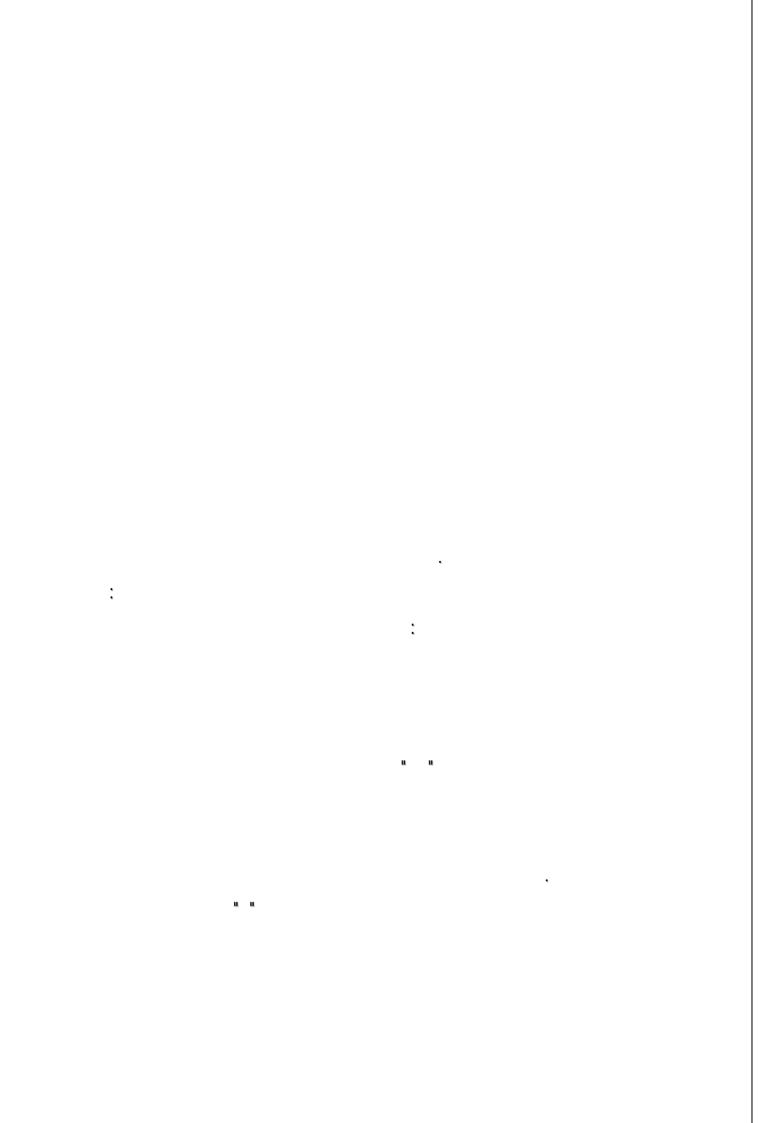
( / .() ): .( ( )

()

.()

.()

()
()



.()

•

. ()

()( / ) ( / ) . () .() : : . ( / . : () ) .(

```
( ( )
                  (
                        /
                                     .()
                       )
()
            (
                  /
(
    /
         ):
                                    .()(
             (
                   /
```

( ) ( ) ( )

```
.()
               /
()
               .()
                     1
                                         . ()
               .()
                      (
                              /
  . ( )
     (
            /
                                                )
. ( )
                     ( /
                       . ()
                                                                 ( )
                      :
                                                                 ( )
                                                                 ( )
                                                                 ( )
                                                                 ( )
                                                                 ( )
                                                                 ( )
```

( / ) .() . () . () () () () ( /

): .<sup>()</sup>( ( / .()

() :

## الطلاب

: ﴿ وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَةً فَلُولا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴾ ( ).

: ﴿ وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ

يَأْتُوكَ رِجَالاً وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴾ ( )

( / )

. : ()

. : ()

.()

. ( / )

····)

.()

. ()

( )

()
()

( / .()

: ( )

() () () () ( ) ( ) www.alsawlatiyah.com: () Ibn Dohaish, op. cit, p 89. ( )

() .() () ( ( ) ( )Ibn Dohaish, op. cit, p 186. () ﴿ لله ما في السموات ﴾

﴿ المفلحون ﴾

()

.()

: ﴿ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَباً وَرَهَباً وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ ﴾ (٣)،

()

()

: (

()

: ()

( )

.()

() ()

.()

/ (

( / ) ( )

( ) ( ) ( ) :

() .() () : ﴿ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْداً ﴾ ( ) )) :海 ()(( ( ) ( )

(/ () ( () **)** () ( / ( ) () .() .() ( ) ( ) ( ) ( ) ( )

( )
( )
( )
( )
( )

```
()
        ( /
       ) ( / )
(
                    ( /
   1
                 ()
                      ( /
                      (
                          /
            .( )u
                               ()
                               ( )
   ( ) (
                               ( )
                 )
                               ( )
```

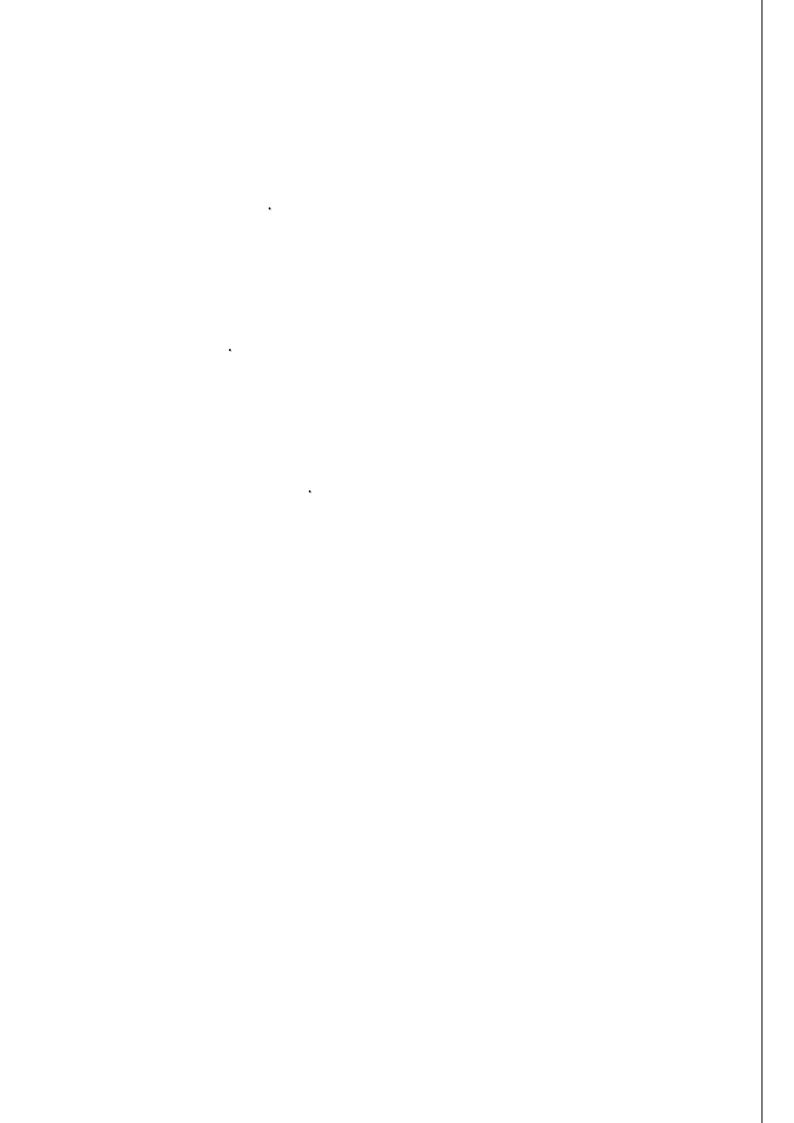
.() . () ( / ): .()( ( ) ) ( ()

```
()
( /
  . ( )(
        (
            /
                          .()
)
                                     . ( )(
                                /
                           (
                                     . ()
                                              ( )
                 )
                                              ()
                      )
         )
                                              ( )
                                              ( )
                                          (
```

```
( / )
           ()
              (
                       )
               /
                          . ( )( /
                          ( /
()
                                ()
 .()
(
                                      ()
                          :
     . ( :
                       )
                                      ( )
          /
                                      ( )
                                      ( )
                                     ( )
                            (
```

() .( ) .( )( / () .() ( / ( )
( )
( )
( )
( ) (: ) :

() ":( / ( )u () ( ) ( ) ( )



## العلوم والمصنفات التي كانت تدرس في مكة

: ﴿ قَدْ جَاءًكُمْ مِنَ اللَّه نُورٌ : ﴿ الَّذِينَ وَكَنَّابٌ مُبِينٌ ﴾ ( ) آثَيْنَاهُمُ الْكِنَّابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلاوَتِهِ ﴾ ( ) ()(( )) : () ( ) ( ) ( )

```
.()
                               )
                                                                   ()
                                                             )
                                                   .()
( )(
                         )
                                             .( )(
                                                          /
          )
                                               ( )u
                            .( )u
                                                                                 :
                                                                                            ( )
( )
( )
                                                                                            ()
                                                                                            ()
                                                                                     :
```

					.()			
			u	u		(	)	
							.()	
()		.()		()				
:	)		:				: . (	()
			:	:	:		:	
( )	)	(	) (	) (	)	:	: ( ) :	()
•	:	`	:		:		•	( )
	.(	)				(		

```
( )...
 )
         ()
                             ( / )
( / )
                      ()
                       )
                                     .()
             ()
                                                        ()
                                                        ( )
                                                        ( )
                                                        ( )
(
                                           )
                                                        ( )
                             (
                             )
```

)

.( )(

```
/ ) ()( /
               .()( /
               /
                             (
      .()(
           /
                            (
                   )
            ()(
      .( )(
            /
      .()
                                    ()
          ( /
                      .()(
(
                             /
                                         ( )
                               (
                                   /
                                       ;
                                         ( )
                                         ( )
                                         ( )
                                         ( )
                                         ( )
                                         ( )
                                         ( )
                                         ( )
```

.<sup>()</sup>( / ) .() () () () () ( ) () ) " ( ( ) ) ( ) ( ) ( ) .

```
()
                             ()
                                                     ( /
                                                     /
                     ( )
                                                             /
( )u
      ( )11
                       /
      ( )u
                                                    )
           ()
                              (
                                             (
                                                                  )
                                          ()
 )
                                                                          ( )
                                                                          ( )
                                                                          ( )
                                                                          ( )
                                                                          ( )
                                                                          ( )
```

( )

```
( ) u
            ( )m
                                   ( /
                                 ( / / . ( ) u
(
                ):
                           (..
                                         .()(
                   ()
                                                         ( )
                                                         ( )
```

()
()

```
(
                .()
.()
                           .()
                                    ( /
                            / )
                        .()(
  ()
            ( ) u
                . ( ) u
.()(
        1
                                                 :
                                                         ( )
                                                         ( )
                                                         ( )
                                                         ( )
                                                         ( )
                                                         ( )
                                                         ( )
                                                         ( )
```

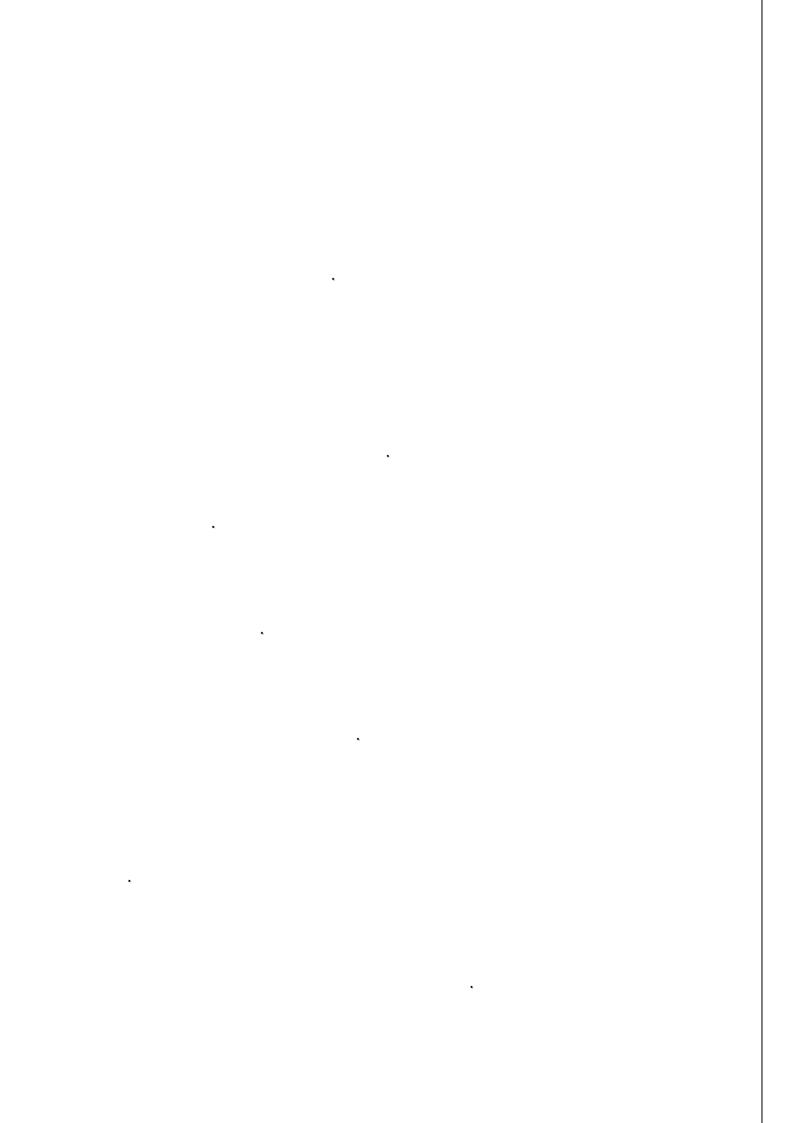
```
)
  (
    1
                                                       ):
                   (
                         /
.<sup>( )</sup>(..
                          .()
                            ( )(
                                      /
                            ()
          . ()
                         ( )
                                                            ()
                                                     :
             : ( / )
                                                            ( )
                                        .(
                               ( /
                                                            ( )
                                                            ( )
                                                            ( )
```

```
()
()((
                                                                            ))
                       (
                               /
                                      ()
            )
/
                            .()
.()
()
                                               /
                                                                   ()
(
     /
                                                                               ( )
( )
( )
( )
                                                                             ()
                                              (
```

u () .() () .() () ( ( ) ( ) ( ) ( ) ( ( ) ( : ( )

```
( / )
                           ()
                      ()
   ( / )
                       ()
                      ()
()( / )
                .()( /
        )):
. ( )((
                ()
()( /
                 .( )( /
                                ( )
                                ( )
                            :
                                ( )
                               ( )
                               ( )
```

() )) :ﷺ: ()(( ): .()( () .() ( ) ( ) ( ) ) ) () . ( : (



```
( )11
                ()
                .()(
                                                  .()(
    ()
                                                (
                                                                     )
                                                        /
() Ibn Dohaish, op. cit, p188.
                                                                                         ( )
                                                                                        ( )
                                                                                         ( )
                                                                                         ( )
                                                                                         ( )
```

```
()
                                                               .()(
                                         (
   (
                                                                  . ( )u
                            (
                                                                                   ( )ս
                    /
                                                                                   ( )u
                                                                                   ( )u
                                   (
                                                                    . ( )u
                                 (
                                                                                             ()
() Ibn Dohaish, op. cit, p188.
                                                                                            ( )
                                                                                            ( )
                                                                                            ( )
                                                                                            ( )
                                                                                            ( )
                                                                                            ( )
```

```
()
                                                   (
                                                          /
                                      ( ) u
()(
          /
                  )
                  .()(
                                                             ()(
                             /
                             " (
                                                          ( )
                            ( )u
                                            ()
                                                                       ( )
                                                                       ( )
                                                                       ( )
                                                                       ( )
                                                                       ( )
                                                                       ( )
                                                                       ( )
                                                                       ( )
```

```
/
                               ()
              (
                      /
                                  )
                                                                       ( )..
()(
                     ( )...
                                          /
(
        /
                             ()
                                                              (
                                                                      /
                                         ( )u
                                                                                    ( )
                                                                                    ( )
                                                                                    ( )
                                                                                    ( )
                                                                                    ( )
                                                                                    ( )
                                                                                    ( )
```

( )

```
.()( /
        ()
                                  (
                                      ()(
                                                     ()(
           (
                                   ):
               .()
                                       .()(
                                                                            ( )
                                                                            ( )
                                                                            ( )
                                                                            ( )
                                                                            ( )
() Ibn Dohaish, op. cit, p188.
                                                                            ( )
```

```
/
            . ( )u
                                               .()(
                                                  .()(
/
                                                          .()(
                                          (
                                                  /
                                                     ( )u
( )u
      ()
       ()
     . ( )u
     ( )m
( )
    (
                            )
                                                                    ( )
                                                                    ( )
                                                                    ( )
                                                                    ( )
                                                                   ( )
                                                           :
                                                                   ( )
```

```
()
                                 .()
( )u
             .( )(
                                                 ( )u
                          ( )(
                             .()(
    ( )u
                                                             ( )
                                                             ( )
                                                             ( )
                                                             ( )
                                                             ( )
                                                             ( )
```

() Ibn Dohaish, op. cit, p188.

```
u ()(
                                                  ()
    ()
                                                         ()(
              .()(
                         /
                  .()( /
             ()
                                                           (
                                                                    /
                      ()(
                                /
                                             )
                                                                      .( ) "
                                               :(
                                                         )
                     .( )
                                                                                  ( )
                                                                                  ( )
                                                                                  ( )
                                                                                  ( )
() Ibn Dohaish op. cit, p188.
( ) Ibid ., p. 188.
                                                                                  ( )
                                                                                  ( )
                                                                                 ( )
                                                                                ( )
```

```
.()
                                   ( /
                                 ()
        (
             / )
                                      . ( ) u
     .()
                                                 .()
                                ()( /
)
                                                      ( )
                                                      ( )
                                                      ( )
                                                      ( )
                                                      ( )
                                                      ( )
                                                      ( )
```

```
( / .()(
         ):
                                         (
    ( )
   ()( /
       ()
                                ()(
     . ( )u
 .()( /
.()( /
 . ( )"
                                                        ( )
                                                        ( )
                            :
                                                        ( )
                                                        ( )
                             (
                                    )
                                                        ( )
                                                        ( )
                                                        ( )
                                                        ( )
                                                        ( )
```

```
()
       ()
                                          /
         )
                                   ()(
                                        ()(
                                   ( )u
  (
      ()
                                   )
                    (
            ( /
.( )u
                                                 ( )u
                                                           ()
                                                           ()
                                                           ()
                                                           ()
                                                           ()
```

() () ()

()

```
/
                                        ( )...
     ( )u
                                      ( /
                          (
                                 /
  ( )11
                          .( )..
                                      ()
.()(
     /
(
      1
        ( )u
                ()
                .()
                                                 /
                                                            ()
()
                                                            ()
                                                            ()
         ( )
                                                            ()
                                                            ()
                                                            ()
```

()
()

() () ()

.() ()( / ) .() () ()( / ()( / / () () : () : :( ) . . ( / : . . ( / : ) () ) : ()

()

```
()
                          ()( / )
 (
                ()
             ( /
):
                                     ()(
              . ()
              ( / )
                   ( // )
.<sup>()</sup>( /
           )
 (
     .()(
             ( /
                                          ()
                     )
                                           ()
                                           ()
                                           ()
                                          ()
                                          ()
```

```
()( /
( )
                   ( )11
                               ( )...
                 ()
             ( )u
                   ( )...
                    ()
                              . ( )u
                     )
                                                    /
                            (
                                    /
                                                                 ()
                                                                 ()
                                                                 ()
                                                                 ()
                                                                 ()
                                                                 ()
                                                                 ()
                                                         :
```

```
( / )
        ( )u
                      ()
       ( )(
                         ( /
        ( /
                 )
                          .()( /
            ( )u
                 ()( / )
()(
            . ( )
      ( )( / )
                                       ()
                                       ()
                                       ()
                                    :
                                       ( )
                                       ( )
```

```
()( /
                          ( )(
            ()(
                   )
      .()(
            /
                    )
. ( )u
                             ()
             · .()( /
                 ( )u
                             u ()
    ( )(
                    ( )(
    .( )( /
                                              ()
                                              ()
                                          :
                                              ()
                                              ()
                                              ()
                                              ()
                                     )
                                              ()
                                              ()
                                              ()
                                             ( )
                                             ( )
                                             ( )
```

```
): ( / )
                                  .()(
               )
                           ()
                 (
                      /
                              )
                  /
. ( )u
      ()
                                 ()(
                                        /
                                                  ()
                                                  ()
                                                 ) ()
                                                  ()
                                                  ()
                                              :
```

```
( )(
                               / )
                               . ( ).
        ()( /
                                       ()(
                      )
                               ()(
    /
                            ( )
                            ( /
                ()
   / )
()( /
()(
                         . ( )(
                                             ()
                                             ()
                                             ()
                                             ()
                                             ()
                                             ()
```

()

()

:

. () ( )u ) ()( u ()( ) ( () ( .() ( )( () () () () () ()

()

```
:
                                                            ()
                                  ()
       (
               )
( )u
                                                      ()
                                                              (
                                                                         ( )u
                                                  . ( )u
   .()(
                                                             ()(
                              )
                                                                         /
                                                                                       ()
()
()
()
                                                                                       ()
                                                                                       ()
                                                                                       ()
```

() : ﴿ وَكُفِّى بِنَا حَاسِبِينَ ﴾ ( ) () .() / () ) () () () ()

( )u () "( .()

() () ()

:

## موارد الإنفاق وطرق الصرف على نظم التعليم

﴿ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيماً ﴾ ( ) عَظِيماً ﴾ ( ) عَظِيماً ﴾ ( )

()

:

· ( )

. : ()

: ()

```
()
.()
     /
                                      ]
                   /
             (
                            ()
                                                           ( )
                                             (
                                                           ( )
```

```
[ ]( / )
.<sup>()</sup> [ ] ( / )
                     ()
                                  ()
                   [ ] ( /
()
                             ()
```

. : ()
. : ()
. : ()
. : : ()
. : : ()

: ()

() ( ) / ) ] () [ ] ( ( ) () () .( ) [ ] () ( / ) ( ) : : ( / ) ( ) / ) ( ) ( ( / ) / ) : () ( ) (

```
()
                  .()
                                             :()
         ()
              ()
                                             .()
 1
                                          [
                                                                             ( )
                                                                             ( )
                                                                             ( )
              )
                                                         (
( )Shaw. J: The Finacial And A dministrative Organization and Development of O
 ttoman Egypt 1517-1798 . Princeton . New jersey 1964 .p 269.
                                                                            ( )
                         . ( :
                                                                            )
                                                                           ( )
```

```
()
                                                               (
                       /
  ()
               ]
  (
                               .( )
                                ()
               ()
                                        . ()
            [ ]
                                                               :
                                                                        ( )
    /
                          /
                                               (
                                                                  )
( ) Show, p 270 –272.
                                                                         ( )
                                                                         ( )
                                                                         ( )
( ) Show, p 399-400
```

```
[ ]
               :()
        .()
           [ ]( / )
()
  1
                          ]
                   . ()
                                 ()
     ( / )
                                 ( )
                               ( )
                                 ( )
```

() () () .() .() () ( ) Shaw, P. 399.400. ( ) / / ( ) ( ) / ()

:

. : ()
. . / / : ()
. . / : ()

```
( )u
                                                                .( )
             ()
  ( /
                              .()
                                                                          ( )
                                                                          ()
Faroqhi , 89. 90.
                                                                          ( )
            (
                                      )
```

```
/ ) ( / )
                                 (
                          ):
   . ( )(
(
 / )
                           ()
                   ( / )
   [
      ]
                    .() [ ] [ ]
                  · ( ) ( / )
               ()
  ()
               ()
                            (
                                /
                                     ( )
                                 :
                                     ( )
                                     ( )
                                     ( )
                                     ( )
                                     ( )
```

```
( / )
  .()
               ) :( /
..()(
              (
                               ..) :
.<sup>()</sup>(
              )
    .()(
                                                   ( )
( )
( )
```

```
()
(
```

. : ()
. / : ()

. : ()

. () () () ( / ) ( ) ( )

( ) % . () ( / ):

: ( )

()

·

. ( )( 1 ( ) () () ( ) .() ( ) ( ) ( )

( )

:



النداح العلمي اعلماء مكة

. (

: ﴿ اقْرَأُ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ﴾ ( ) : ﴿ وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَأَمْناً ﴾ ( ). () : ﴿ لَئِنْ لَمْ يَنْتُهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَّنَكَ بِهِمْ ثُمَّ لا ُيجَاوِرُونَكَ فيهَا إلَّا قَليلاً ﴾<sup>(١)</sup> : ﴿ ثُمَ لَا يَجَاوِرُونَكَ فَيْهَا ﴾ ، : (٥) .

() )): . () (... ) : ( )( () .()( . () ( ) ( ) ( ) ( ) ( ) () ) "

(

: ( / )

. ( )

. : ( )

. : ()

: ()

```
( /
              )
                            (
 .()
            )
        .()
        (
            /
   ()
                                /
            .()
        ) (
(
              / )
                                        ()
                                :
                 ( /
                                        ( )
                                       ( )
                           (
```

.() / . () ( .( ) ( ) ( ) ( ) :

```
.()
: ﴿ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاخٌ أَنْ تَشْتَغُوا فَضْلاً مِنْ
()
                                                                                                                   ( )
                                                                                                                   ( )
```

```
: ( / ) ( /
                     )
                   .()
   ( /
        )
( / )
            .()
 ( / )
    .()
                        :
                             ()
()
        :
```

( )(( )) :

•

•

. : : ()

( ) u ( .() ( )
( )
( )

```
.()
   ( / )
                   /
.()
            ()
                                ( )
( )
( )
                            :
```

() .() ): .()( ) ( ) ( ) ( )

```
( / )
               .( )
      (
        1
        .()
             /
(
    /
                      /
     )
                                    ()
                                          ( )
( )
( )
                                       :
```

```
":
( / )
                           .()
     ( /
     .()
          ( / )
                    .( )
                             ( /
/
                                     (
                                          ( )
( )
( )
                                      :
```

```
.()
           .()
                                    (
     ( / )
.()
( / )
                         (
   ·()
/
/
(
                                         ()
                )
                                         ()
                                    :
```

( / ) .() ( / .( ) ( .() ()
()

```
.()
(
 / )
 (
 / )
                  ()
                .()(
             ):
       ( / )
                          ( )
( )
( )
( )
```

```
.()
              1
                                                      ()
           (
                  /
                                             (
                                                     /
                                .()
                                                       (
                                                            /
                                                             ()
                                                     .()
         1
                                                                          ( )
( )
( )
( )
( )
```

```
()
                (
                                               ()
                 /
/
                                     .()
                                                                     (
                                                 (
                                                         /
     ()
                     (
                             /
                                                                              ( )
( )
( )
( )
```

.() ( ·()( ( /

· · · · )

( )
( )
( )

:

```
()
        ()
                            ()
           / ) (
         (
   ( / ) (
.()
               / )
              ( /
     .()
                                ( )
                     ( /
                           )
                  : : ( / )
                                ( )
: ( /
       )
                                ()
                                ( )
```

```
):
       .()
                              ( )(
                               ()
                        .()
                                         ()
                                 :
                                         ( )
 : ( / )
                                         ( )
: ( / )
                                         ( )
                                         ( )
                                      :
```

```
( / )
()
  ( /
          )
.()
  ( /
                 ()
.() ( / )
      .()
( / )
( / )
                           ()
                              ( )
                              ( )
                              ( )
```

```
(
   .()
( / )
           (
              /
      .()
    ····
( / )
( / )
    .()
```

· : ()
· : ()
· : ()

( )
. ( )
. ( )
. ( )

```
()
(
                      )
                              ()
                                                                          .()
      (
               /
                                                                .()
                                    ()
                                                                                        ( )
( )
( )
( )
( )
```

```
.()
                     (
                           /
                                          (
                                                        )
                                                       ()
                (
                      ) :
                      . ( )(
          :()
/
                                                      (
                                                             ()
                        :
/
                                                            ()
                            (
```

() / .() ( .() ( .() : .() ( )
( )
( )
( )
( )

```
(
.()
                                              .()
                                                                              .()
                                                                                              ( )
( )
( )
```

```
( / )
       ()
( / )
( / )
( / )
.()
.()
 (
    / )
( / )
               ()
        (
          1
                              ( )
                              ( )
                        :
                              ( )
                              ( )
```

( /

.()

: ()

. ( )

•

•

•

•

•

•

.

.()

( )

```
()((
                                     ))
()((
                                       .()
   : ﴿ نُ وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ ﴾ ( )
﴿ وَمَا يَسْطُرُونَ ﴾ :
                                                                               ()
                 ()
                                                                                         ( )
                                                                                         ( )
                                                                                         ( )
                                                                                         ( )
                                                                                         ( )
                                                                                         ( )
                             (
                                                                                )
```

()() . ( ) .() : : : . ( / : () ) () .

(

•

:

•

( / )

" " ( / )

( / )

) : : ()

```
( / )
( / )
( / ...)
           (
()(
                                       ):
                   .( )
```

. ()
. . ()
. . . ()
. . . ()

): . ( )( () ): ( ) ()

( / ) : .<sup>( )</sup>( .() ( / ) . ( )( ...): : () () ( /

.()( ) : ( / ()( / ) ( : ()

	.(	( )						
.()								
				:			*	
			()				.()	
	):(	/	)	)				
<sup>( )</sup> (								
,	<b>(</b> (10 (4	هغيرة، ولا	(L )	، پسټو کا (	لثماخ (لنزين	) فؤلاء ين (	ور نه و ر	
					. છે હે	الكبيرة فلها وفو	و ( لعنفا س (	راكتب
						:		()
	(	/	:					()
						•	:	( )
						. /	:	()

```
):( / )
.<sup>()</sup>(
( /
                              (
                                                             )
                                           .()(
                                                   ):
         .()(
                                                                 ( )
( )
( )
                                                    :
```

ومن لم بمر من (لثماخين مكاناً بحرل (فرل بعد لسارى مهند إلى (فرل الله مُنفذ فيبائر فيه العدر بهروه ومكينة، فقر فال محدر صالح بن محمر (لغارم بعدج "(لررة (ليبضاء" منظرمة في (لغرافن لعبر الرائن (الأنجفري (١٣٦٥ ٩٨٣٥)) في المعجر (فرل)(١).

. : ( )

. ( )

:

. ( )

()

•

: ()

: ( ) . .() .() .() .()( / ) ( ) ()

```
. ( / )
. ()( / )
      ( / )
( . ( )
                        (
      (
. ()
                                      ( )
                                      ( )
                                      ( )
                                      ( )
```

```
( /
       .()
   .()
                    / )
               (
                       ()
(
            .()
                                            /
            /
.()
                                        (
                                              /
                                                      ()
                                                      ( )
                                                      ( )
                                                      ( )
```

.()( / .() () / ) ( / :( () : : .(www.20at.com) ( )

```
.()(
  " ( /
.<sup>()</sup>( / )
                    )
    ( / )
                             ()( / )
( / )
()
/
     (
( / )
                                  . ()
( / )
 )
                                .()(
                                      /
                                             ( )
                                             ( )
                                             ( )
                                             ( )
                                             ( )
                                             ( )
```

( / ) / ) ( u ( / u .() . () .()

()

:

.( )( ( ) ()() ) ( / ( / ( )
( )
( )

```
( / ) ( / )
  .()()
 ( / ) "
( / )
  .()( / )
: ( / )
        :
:
.( / :
)
```

```
.( )
                                     ..):
  · ( )(
                                           .()
                                 (
            (
                            )
(
              .()
                                                 /
                                          (
                                                            ( )
                                                            ()
                                                            ( )
```

```
" ( /
()( / )
              .()( /
(
             ()
      ( / )
                      ( /
                              ()
                              ( )
                              ( )
```

)/( .<sup>( )</sup> ( / / ) ( / ) (

.()

( )
( )
( )

```
.()
                                 ()
                                                            ()
       )
()
                                                (
                (
                       /
                            . ()
 )
                                                    (
/
          )
                                                                     ()
                                                                    ()
```

```
()( /
                            .()( /
      ( ):
         :(
                       .()
      :(
         1
    .()
   1
:(
.()
```

. : ()
. . . ()
. . . . ()
. . . . . ()

.( / : .() :( / ) ( / ) .( ) .() · ( )
( )
( )
( ) : . ( / : ( )

```
:( / )
      ( )(
           · ( )"
  :( /
                          . ()
:( /
             .()
                ...):
.( / ) ( / ) ( / ) :
                                     ( )
                                     ( )
                                     ( )
                                     ( )
```

```
.()(
        :( /
 / )
                                ( /
(
                              ( / )
                 ):
()(
      .<sup>( )</sup>(..
                                           ( )
( )
( )
( )
 . ( :
                     )
```

.() ( / ) ) 1 ): .()( () : :

.() .() / ( / ) () .() ( ) ( ) ( ) . () .() ( / .() () .()

: ( )
( )
( )
( )
( )
( )

```
(
        ( /
   .( )
( /
            ):
                    ( .()
                                   ()
                           :
```

( / .()

( )

:

:() ( )

)( ). .() / ( / ) / ( ( / / .()

. : ()
. : ()
. : ()

```
" ( / )
" " ( / / )
" ( / / )
                      (
                                ):
.()(
()(
                                                                      ( )
( )
( )
```

. ( )( / ) ): ( / .()( ( () .() ( ) ( ) ( ) ) ( ( )

. /

```
( / )
 ) :
.()(..
                      / )
                                 (
                                      /
                                  ()
   ·() "
/ )
(
                                  (
                                             ( )
( )
( )
                                         :
```

( / ) () .() ): .() .() ( / ) ( ) ( ) ( ) ( ) . / :

( )u ( ) ( / ) () .() .() ): ( / ) ( )( )( )

:

:

.()( " " ( / )

. : ()

.()( ): .()( ( / () : )

( / ()( / : ()

() ( )... .() ()
() . ( )(

.

:

. : ()

. ( )

u u

( )

. : ()

·

```
. ( )(
(
                                         .( )
                                                                   ()
                                                                                          ( )
( )
( )
                                                                                   :
                                        )
(
```

.() / ( () .() : . ( / ) ( ) . / / () ) :

.() / ): .( )( : ) / / () . (

```
()
                  ()
   ()
                                             (
                    /
                                                 )
/ )
                                                .( )(
                         (
                                      )
        . ( )(
                                               ):
    (
                              .()
                                              /
                                    ( ) "
                                                          ()
   ( / /
                      / /
                                                          ( )
                                                          ( )
                                          (
                                                 /
                                                          ( )
```

. ()

. ()

.() / / / /

/

/ / 11 11 11

( ) ( ) ( ) : ( )

/

( / ) . ( )u

. : ()

) ( •

)) : ﷺ: ((

•

..): ( / )

. : ()

.()(.. () () .() ( ) / () () : ( ) ( ) ( ) ( ) :

```
):
                                                                  .()(..
.()
                                                          ()
                                            ):
                         . ( )u
                                                                                              ( )
( )
( )
                                                                                         )
()
()
```

):

. ( )(..

: ﴿ زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلَى وَرَبِّي لَنُبْعَثُنَّ

ثُمَّ لَّتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ ﴾ ( )

: ()

( / ): () .()(.. • :() ( ) () . ( :

```
()
: ( / )
.()u
.()
u: ( /
..):
<sup>( )</sup>(...
           ( /
                                        . ( )u
                              ":
()
. ( )u
                                        (
                                                           )
                                             /
                                                                   ( )
   ( )
                                      : / :
                                                                   ( )
                                                                   ()
                                                                   ( )
                                                                   ( )
```

.

```
( ) u
.
( )u
                   ..):
;
.<sup>( )</sup>(.... :
                                      ": ( /
    ..) :
                           . ()
                                                   (...
                         ;
                                                                      ()
( / :
                              )
                                                                      ()
```

/ ( ( ): .()( : ()

) : .()(

: . ( / : ()

. () ( () () / ) ( ) ( : ()

```
( / ) ( / )
.()( / ) ( / )
      .()
()
( / )
           . ( / :
)
```

: ()( / ( )" .() ( )" ( )u ( ) ( ) ()
() :

```
. ( )u
                                      . ( )"
( )u
.( )"
                                                                        )
()
                     (
                         ( ) ..
                     ( ) u
                                                                                                 ()
                                                                                                 ( )
                                                                                                 ( )
                                                                                                 ( )
                                                                                                 ( )
                                                                                                 ()
```

( )u ( )u ) ( )[ ( )" .( )u

( )
( )
( )

( )

( )

```
)
( )u
                                                                                                 ( )11
                                                                                     ( )u
(
                                             ( ) u
                                                                                                            ( )
                                                                                                           ( )
                                                                                                           ( )
```

```
": ( / )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" ( )
" (
```

.

.

. : : ()
. . : : ()
. . : : ()

. : : ()

: \*

: :

.

": ( / )

": ( / )

": ( / )

": ( / ) ( ) ( ) u

. : : () . : : ()

. : : ()

. : : ()

. : ()

```
( )u
                                                                            (
()
                                                                      /
               ( )ս
                                        " (
()
                                              /
                                             ( )u
(
                      )
        /
                       .( )u
                                                                           ( )u
      . ( )u
                           .( )
```

```
:
                " (
                                                                  ( )u
                                             )
                                                                   ( ) u
                                        )
                                                     .( )"
                                               :
           /
                       )
: (
                                    ( )"
                        ( )"
                                                              /
        ( )u
                                             u (
                                        /
                                                                ( )u
                            /
                                                                  .( )"
                                       (
                                               /
                                                            )
                                                                            ()
                                                                            ( )
                                                                            ( )
                                                                            ( )
                                                                            ( )
                                                                            ( )
                                                                            ( )
                                                                      :
                                                                            ( )
```

```
( )u
(
                      )
       /
                                     . ( )u
                                                    :()
: (
                                          ( )u
                                                           )
                                                                          ( )"
                             /
                                       .( )"
(
        /
                        . ( )u
                                                          •
   .()
                                                                                      ()
                                                                                      ( )
                                                                                      ( )
                                                                                      ( )
                                                   :
                                                                                      ( )
                                                                                      ( )
                                                                                      ( )
                                                                                      ( )
```

```
:
()( /
.()u
                                            .()
              ( )(
                                                           ()
(
     ()
                                      ()
                                                                                    ( )
                                                                                    ( )
( )
( )
( )
( )
```

```
" ( /
                                                            . ( )u
                                         ()
                                                 (
                                                          /
                                                                      )
                        ()
                                                                      . ( )u
                                                        :()
                                                        /
                                                                 ( )u
             /
                                              . ( )u
                                            ()
       () "
/
                                                                 ": (
                                                                                ( )
( )
( )
                                               :
                                                                   :
                                                                         :
                                                                                ( )
                                                                                ( )
                                                                                ( )
                                                                                ( )
                                                                                ( )
```

```
" ( / )"
()
                                                         .()
                                                                    ()
                                        ()
         ):
               ()(
                           (
                                   /
                                                )
                                                                ( ) u
                                                                                ( )
( )
( )
                                                                                ( )
( )
( )
( )
```

```
()
(
            )
                                              ) :
     ()(
                   ( )ս
                                      ()
                                         ( )u
                           ( /
                                               ( )u
                              ):
                                     ()(
              ( )11
                                                         ( )
                                                     :
                                                         ( )
                                                         ( )
                                                         ( )
                                                         ( )
                                                         ( )
                                                         ( )
                                                         ( )
                                                         ( )
                                                        ( )
```

( )u ( )u . ( )u .()

( )
( )
( )

( )

() ( )u " ( ( )u ) () () ()

```
( )u
                                                                             ( )u
            (
( )u
                     /
                                      (
                                                /
                                                          )
                     ( )u
 ( )u
                                                        u (
                                                                      /
                                                          ( ) u
(
          /
                                                         u ()u
                                                                            ( )u
                           (
                                                 )
                                    /
                                                         ( )u
(
( )u
          /
                        )
                    (
                                            )
                                                                     :
                                                                                      ()
                                                                                      ()
                                                            :
                                                                                      ()
                                                                                      ()
                                                                                      ()
                                                                                      ()
                                                                                      ()
                                                                                      ()
                                                                                      ()
                                                                                     ( )
```

```
( )u
         1
                        )
( )ս
                                          /
                                ( )11
                                                     /
                                              (
                                                     ( )ս
                   /
                                                     ( )u
  (
                                           .( )"
                                                              ( )u
(
                                    ( ) u
                             . ( )u
: (
                                           ( ) u
                                           ( )u
( /
                                                                        ()
                                                                        ()
                                                                        ()
                                                                        ()
                                                                        ()
                                                                        ()
                                                                        ()
                                                                        ()
                                                                        ()
                                                                       ( )
                                                                       ( )
```

```
( ) u
                ( )u
                                                                       /
                       ( )u
                                                                   ( )"
                                    ( )u
( )u
                                                          u (
                                                                       /
                                      /
                                                     ( ) u
(
           /
                                                        ( )11
                                                                       ( )u
           ( ) u
                                                                       /
( )11
                                                                                       ()
                                                                                       ()
                                                                                        ()
                                                                                        ()
                                                                                        ()
                                                                                        ()
                                                                                        ()
                                                                                       ()
                                                                                       ()
                                            (
                                                                                       ( )
                                                                                       ( )
                                                                                       ( )
```

```
.()
 ...):
                                                             .()(
                                                         ( )u
                                                    ( )11
(
                                                                            ()
                                  :
                                                                            ()
                                           :
```

```
( ) u
                                                              ( )u
                          . ( )u
                                                                      /
                      ( )11
                                                                      /
                                                                                    )
    . ( )u
                                   " (
                                             ": (
                                                             /
                                                                            )
( )u
                                                                .( )u
                                                  ( )u
               ( )u
                            ( )u
.( )"
                                                                                      ()
                                                                                :
                                                                                      ()
                                                                                      ()
                                                                                      ()
                                                                                      ()
                                                                                      ()
                                                                                      ()
                                                                                      ()
                                                                                     ( )
                                                                         :
                                                                                     ( )
```

```
()( /
                 ( ) u
          ( )u
                                ( ) u
              )
   /
                  ( )u
             . ( )u
```

()

()

()

()

( ) u ( ( ) ( )u ( )u ( ( )... ( )
( )
( )
( )
( )

```
( )u
                                                           )
( )u
                                                     ( )u
                                                    . ( )u
                                ( ) u
                     .()
                                                                  ( )
                                  ()
                                                                           ()
                                                                           ( )
                                                                           ( )
                                                                           ( )
                                                                           ( )
                                                                           ( )
                 (
                      )
                                                                           ( )
```

· : ()
· : ()

. : ()

. : ()

( )u

.()

1

**)** 

( )..

( )u

( )

()

( )

( )

:

" ( / / **)** 

)

"(/

.(

```
()
 (
                      ( )"
                                                      ( )ս
(
               ( ) ...
                  ( ) u
                                               (
                                           )
                     ( ) ...
                                                    (
                                                     (
                                             ):
                                                         .()(..
                                  ( )
                                                                      ( )
  (
                                                                  :
                                       )
                (
                                   )
                                                                        ( )
                                                                        ( )
                                                                        ( )
                                                                        ( )
                                                                        ( )
                                                                        ( )
```

·( )

· ( )

· ( )

· ( )

· ( )

· ( )

· ( ) u ( )(

( )

( ) ( ) ( )

( )

. () ·()
( / )
()( .() ( ) ( ) ( )

```
( )
       (
         / )
.()
/
      )
    .()
                ()( /
                           )
                                        ( )
            )
                                 (
                                        ( )
            )
                                        ( )
```

() : ( / .() () ( ) . ( / : : : ()

```
(
                                 /
                                                                   :( )(
.()
           (
                1
                                                                   ()
       ()
                     (
                                           )
            .()
          .()
                                                                                   ( )
( )
( )
( )
( )
```

( / .() .() · ( )( / )
: ( / ) () . ( ) ( ) ( / )

```
.()
.()
                      ()
          ()
                                                                ()
           )
                                                                ()
```

( / () .() ()

```
.()
  (
 .()
  .()
                                                    (
                                           :(
                                                                                    ( )
( )
( )
                                                                             :
```

```
.()
الله الله في ينفيره من نفي الوزة والقائمة، والحالياً ما تكوة بن الله عدماء، إما في مجاله أو
                                            طارعای ذِ رِحالا<sub>ل</sub>اً".
      ()
              ()(
                                                  ()
                                                           ( )
```

.() : () .() () .() ( () ( ) ( ) ( )

.() / .()( ) .() ( ) :

```
.( )
                                           ()
                                                     ()
(
                       )
                                          ()
                 /
                                    )
 .()
                          ()
                                                                           ( )
        )
                                                             (
                                                                           ( )
( )
( )
              (
                 /
                                                      )
```

) () () ( )( ( )( .( )( ( ) ( () ( )

( )

() ( ) ( )

.( ) ( / .() .<sup>( )</sup>(.. ( ) () )

· ): ( / )

:

:

II.

u

u

.()(

):

.()(

()

. () ( / .() : ( ( ) ( ) ( ) ) . ( :

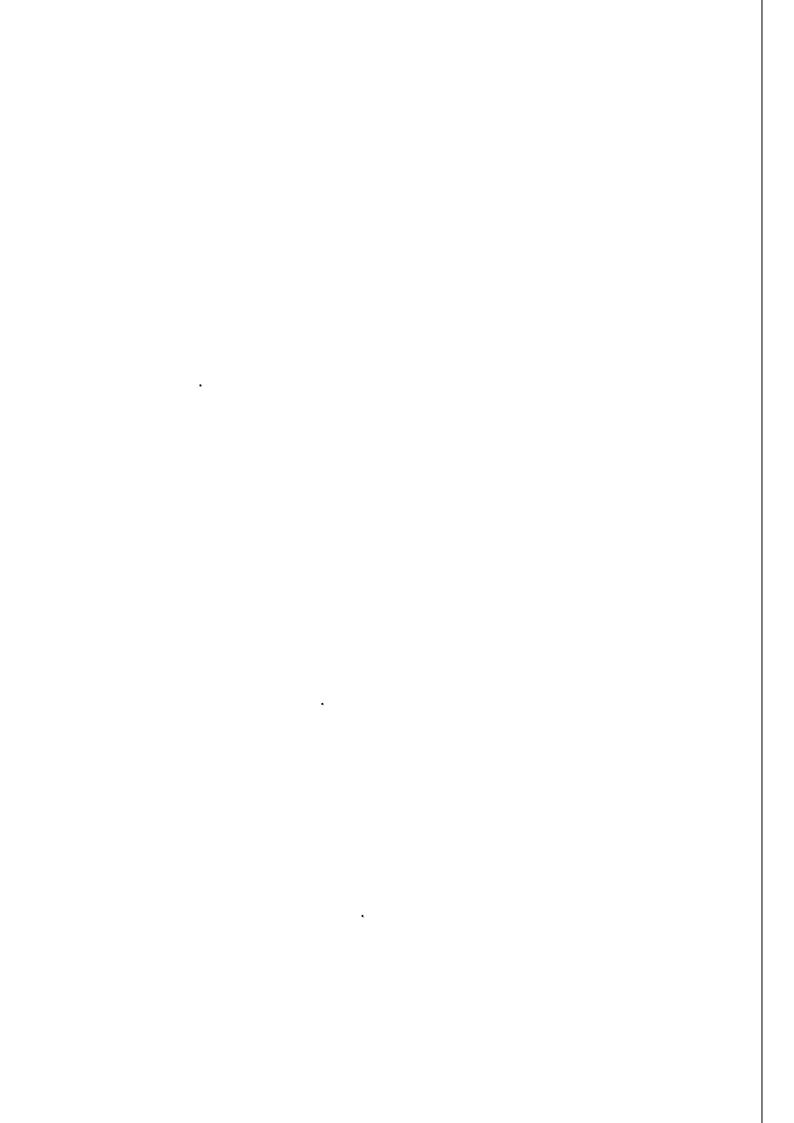
```
.()
                               ): (/
         ()
                    /
                                                .( )"
                                                        ( )
( )
( )
                                                  :
.(
               )
                                                  :
```

: \*

﴿ لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ ﴾ ( ).

:

. : ()



( ) u ( / ( ) u ( ) u (

:

()

.()					()(	1		)
	( )u	u	):		() <b>(</b>	/		)
	" (	/	)		( )u	<sup>( )</sup> (		
	()		.()					
						":		( )
·	(:		)	:			:	()
		:	:	:				()
							:	()
		:		:		•	:	()
					:			()
				. /				( )

```
.()
( / )
                                  ( /
            . ()
                       ": (
                                 1
                                 ()
                         ()
             ( /
                   ...) :
                                               ( )
( )
( )
                                               ( )
```

·(·)(... 1 (

.() " : ( /
)
.( )
, ( ) / ) ( ) "

() . ( :

()

.() Williams ) ( )" : ( / • () :

```
( )u
       ( )u
                                                              1
                              ()
                 ( )u
                                                                /
                     ( )u
( )ս
                                      ( )"
                   )
    /
                                                       .( )u
        :
                                 " : (
                                                /
                                                                               ()
                                                                               ( )
                                                                               ( )
                                                                               ( )
                                                                               ( )
                                                                               ( )
```

( )

```
(
                                                                  ( )u
                   ( ) ...
                                                            u ()u
                                       ()
/
                             .( )u
```

( ) ( ) ( )

()

•

.

•

" : ( / ) :

: : (): ()

```
( ) u
                                                                  1
                                                                  )
( )u
                         ( )u
 ( ) u
               ( )u
                                                                              ( )u
   .( )(
                /
                          )
               •
                                                                        /
                                         .()
                                          · :(
                                                       /
                                                                    )
                                                                                        ( )
                                                                             :
                                                                                        ( )
                                                                                        ( )
                                                                                        ( )
       ):
                                                                                        ( )
                                                                                        ( )
                                                                                        ( )
                                                    /
                                                                                        ( )
```

```
):
                                 .()(
         )
/
                                      . ( )u
           ()
                            (
(
  /
                                                            ()
                                                            ( )
                                                        :
```

):

.()( ) ( )" ( ) u ( / ( ) u

( )u )

( )
( )
( )
( )
( )

```
.( )
" ;
                                        . ( )u
                                                                                                         .()
. ( )u
                                                         /
                                                          ( ) ..
                                                                                                                            ( )
( )
( )
( )
( )
                      )
                                        (
```

( ) ( ) / ) .( )u () : () .( : ) :

```
( /
                                (
                                                           .()
                    .()
                .()
     .( ) u
                                                                        ( )
( )
( )
/ :
```

```
):
.()( ..
       .( / )
                       .()
                                     ()
```

.()

.()( /

() .()

" ( / )

( ) ( ) ( )

```
()
                          ( )u
                                    ):
.()(
        ()( /
                 ()( /
       ):
                                                       ( )
( )
( )
                                                     )
```

```
.()(
             (
                    /
  ):
                                                                .()(
                  " (
                                                         .( )u
( /
               )
                                                          ( ) u
  ):
  .()(..
                                                                         ( )
( )
( )
( )
( )
 . ( :
                                        )
```

( / () ( )u ( )11 ( ) u ( ) u .( )" . / ( ) ( ) ( ) ( ) ( ) /

() .( ) () " :( () ( ) (/: ( ) ) ) ( ) ()

```
()
                                                                   . ( )u
                                                 : ()
       .()
                                                      /
                                                           .( )
                                                                              ()
                                                                              ()
()
```

): ()( ): .()(.. : () ( / )



..) : .()(

: ()

```
( )u
         ()
                                                     ()
()
                               (
                                         /
                     ( )11
           . ( )u
                                                                                         ( )
( )
( )
                                                                                         ()
```

```
( )u
                                  : :(
           ( )u
                                                      ( )ս
                                             ( )u
                         , ( )
. ·
                                                                 ( ) u
                    ( ( )(
                              /
                                             )
( )u
                                      (
                                                     ( ) u
                (
                                                                                          ()
                                                                           :
                                                                                          ( )
                                                                                          ( )
                                                                                          ( )
                                                                                          ( )
                                                                                          ()
```

```
u ()u
                                                  ( )11
/
             )
( )"
                               1
                                              ( )u
     ( ) u
                                                    u (
                                                                            )
                                                              /
                                                           )
                                             /
                                                                             ( )11
                                                                             ( ) u
(
                                              . ( )u
                                                                                         ()
                                                                                   :
                                                                                         ( )
                                                                                         ( )
                                                                                         ( )
                                                                                         ( )
                                                                                         ( )
```

( )

()( / .()

()

( ) ( ) ( ) :

.( )u () .() .() ( )
( )
( )
( )

( / ) ( / ) ( / ) .() : ()

( / ) () 1 ( 1 .() ) ( .()

/

()
()

:

() .()( / ): .()( () ( ) ( ) ( ) ( : ( )

```
" ( / )
.<sup>()</sup>( / )
       )
/
                                           (
                                         .( )
         ( / ) ( / )
                                     ( / (
      )
                                   ( )
                                                  ( )
                                                  ( )
```

```
( / ) ( / )
             .( / )
·()
( / )
( / )
```

.() ( / .() / ( ()

:

() ): ( / ) . ( )( ) ( ) ( ( )

```
.( )( ..
                                               ):
.()(
                                           ()
                                                             ( /
                                                   .()
    .()
                                                                                    ( )
( )
( )
( )
( )
```

) : / ) .<sup>( )</sup>(.. ( / .() ( / ) ( / : () : ( )

```
( /
                           .()
: ( / )
                                  ()(
                              (
                              (
                          .()
                                        ( )
                                        ()
```

... (....

; ) ... ..

••

() (..

.()

.. ()

;

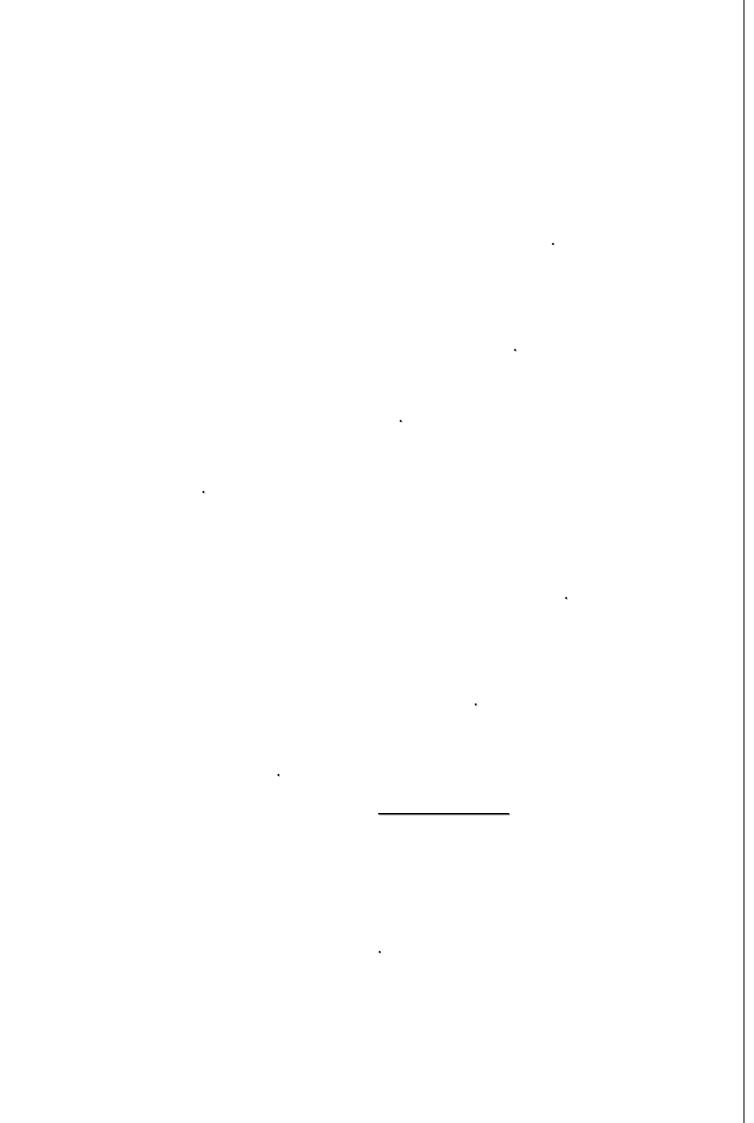
•

;

:

•

:



•

•

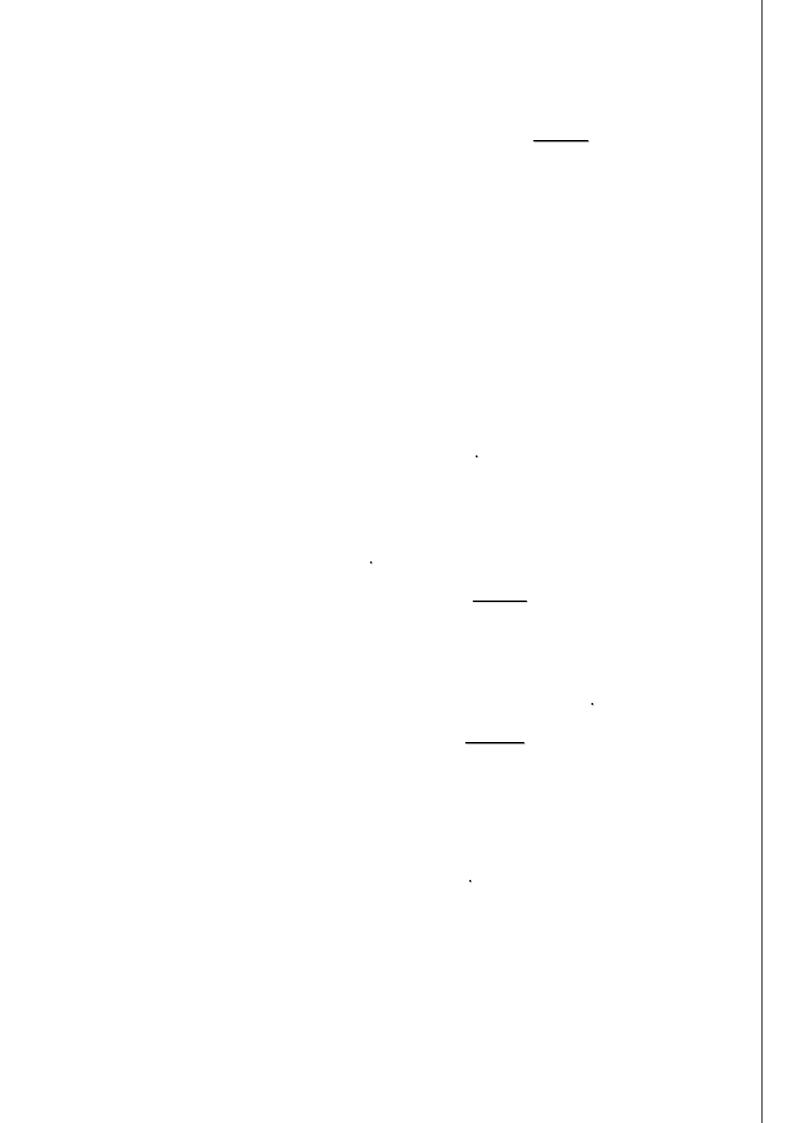
•

•

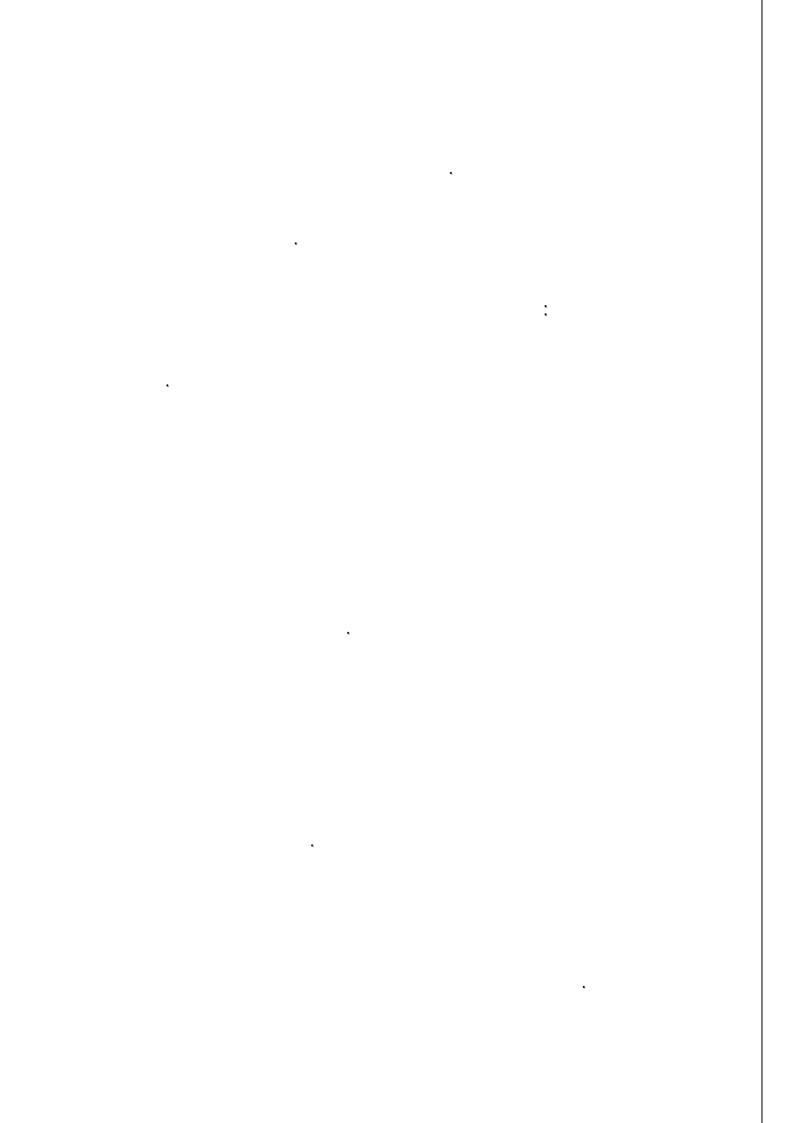
. (

.

•

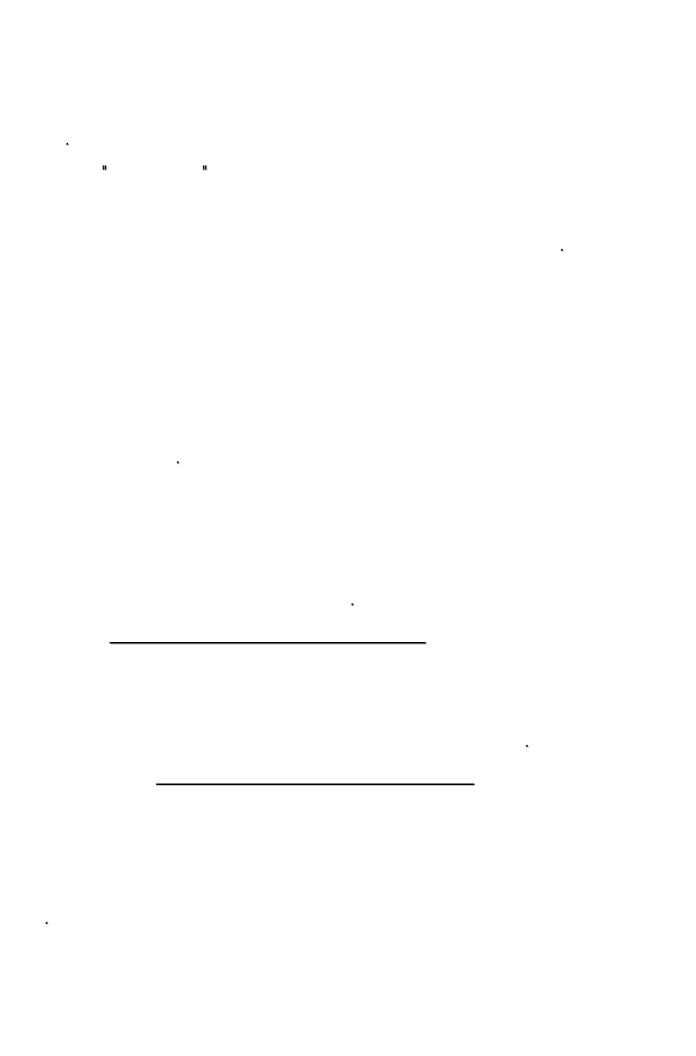


( )



.

.



.

( )

(

•

•

·

· \_\_\_\_

.

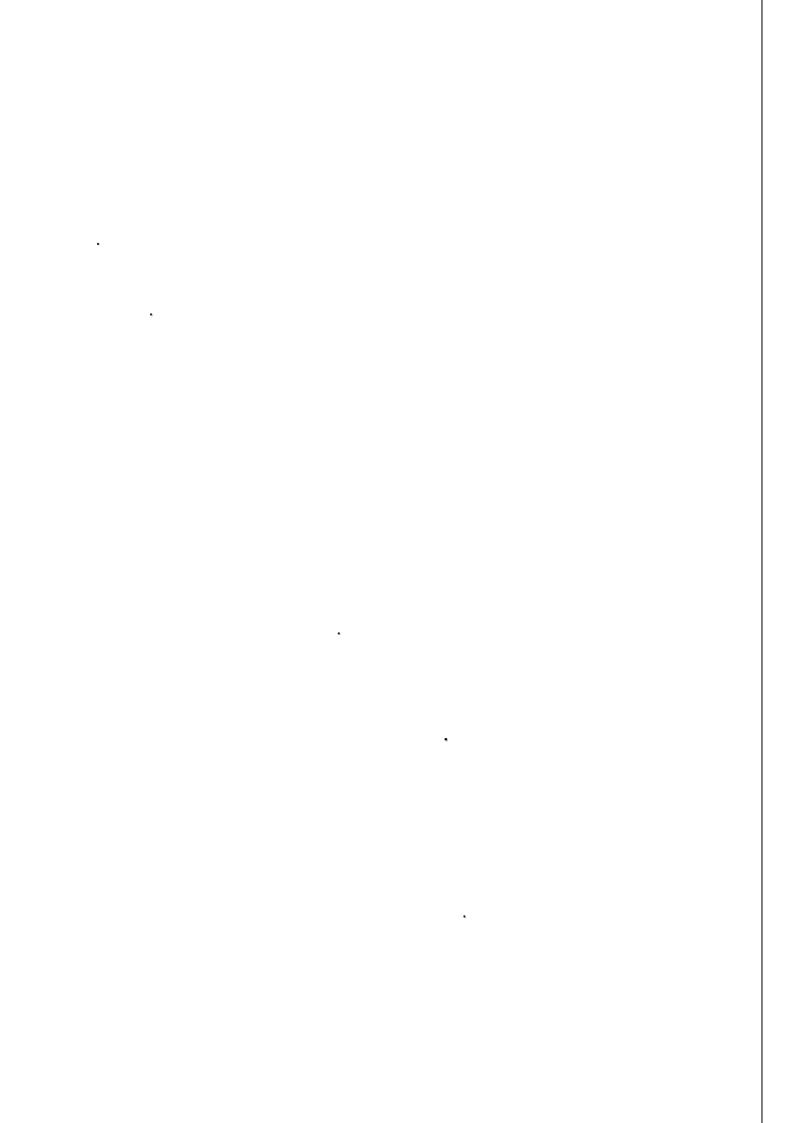
•

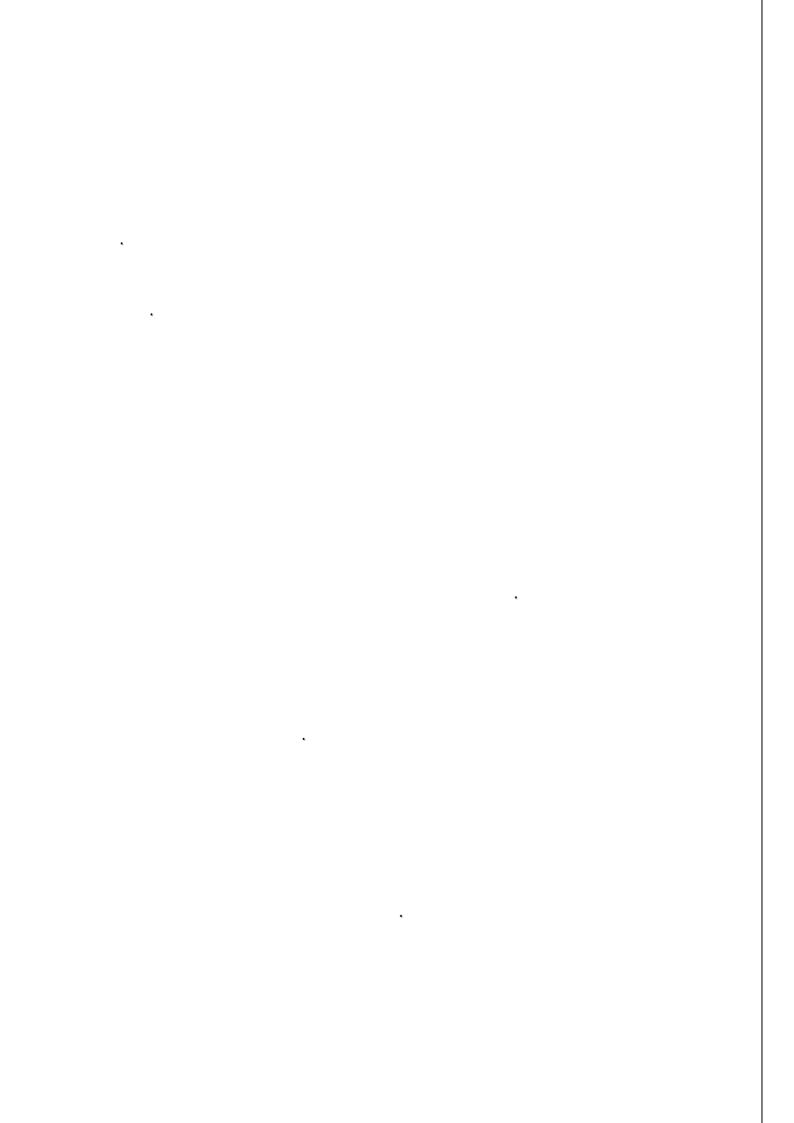
. ( ):

•

•

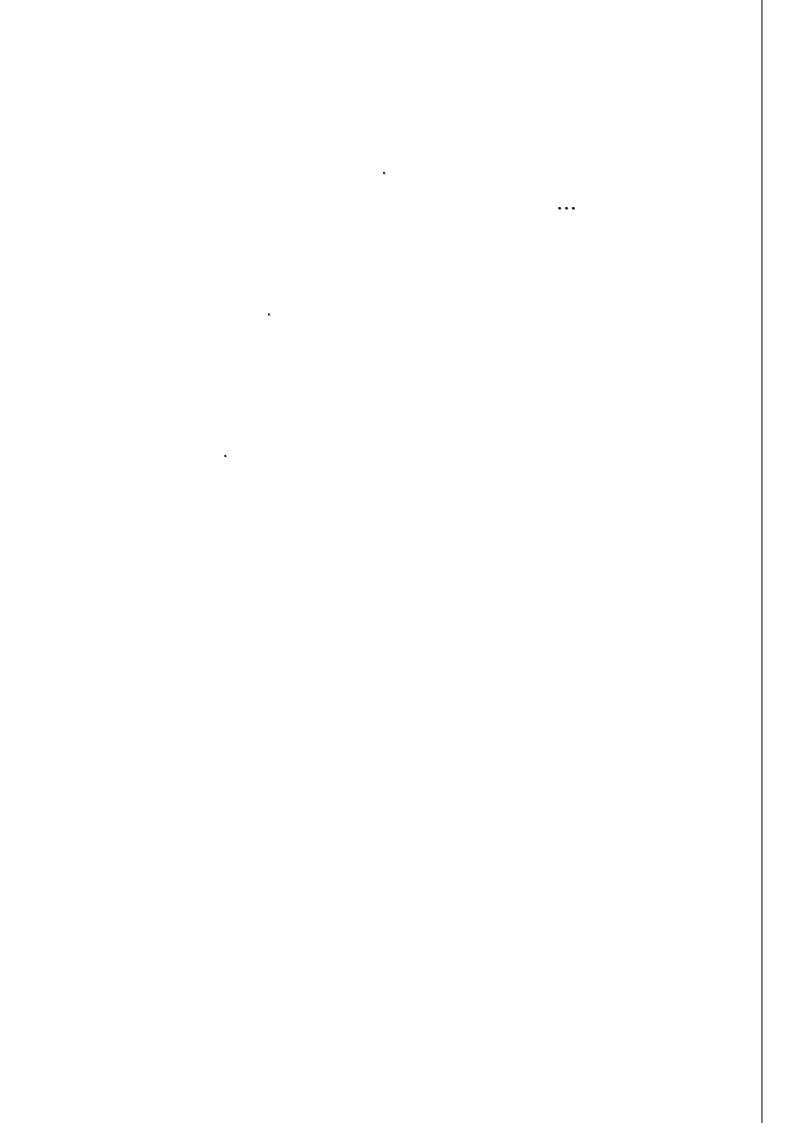
•





•

:



## 7

. :()

. :()

. :()

. :()

## 

()

فترة حكمه	اسم السلطان
۱۱۱۵ ـ ۱۱۲۳هـ	أحمد خان الثالث بن محمد الرابع
۳۵۱۱ ـ ۱۱۲۸هـ	
۱۱۲۸ ـ ۱۷۱۱هـ	
۱۱۷۱ ـ ۱۱۸۷هـ	
۱۱۸۷ ـ ۲۰۲۳هـ	
۳۰۲۱ ـ ۳۲۲۱هـ	
۳۲۲۱_ ۳۲۲۱هـ	
٣٦٦١_ ١٣٦٥هـ	
م ۱۲۰۰ ـ ۱۲۷۷هـ	
۷۷۲۱ ـ ۱۲۷۲هـ	
۳۹۲۱ ـ ۳۹۲۱هـ	
۳۹۲۱ ـ ۲۳۳۱هـ	
۸۲۳۱ - ۱۳۲۸هـ	
۱۳۳۷ ـ ۱۳۳۰هـ	
٠٤٣١ ـ ٢٤٣١هـ	

. : ()

.()	(	)
٦١١١هـ		
۱۱۱۱- ۱۱۱۱هـ		
۱۱۱۷ ـ ۱۱۲۳هـ		
۱۱۲۳ ـ ۱۲۲۹هـ		
۱۱۲۹ ـ ۱۱۳۰هـ		
۱۱۳۰ ـ ۱۱۳۰هـ		
۱۱۳۲ ع۱۱۳۳هـ		
۱۱۳۵ ـ ۱۱۳۵هـ		
۱۱۳۱ ـ ۱۳۲۱هـ		
٣٣١١ـ ٣٤١١هـ		
۱۱۲۳ ـ ۱۱۵۵ هـ		
م١١٤٥ م١١هـ		
03/۱ـ ٦3/۱هـ		
٢١١١ـ ١١١هـ		
١١٧٥ ـ ١٧٢١هـ		
۱۱۷۲_ ۳۷۱۱هـ		
۱۱۷۳_ ۱۱۸۳هـ		
١١٨٤ ـ ١١٨٤هـ		

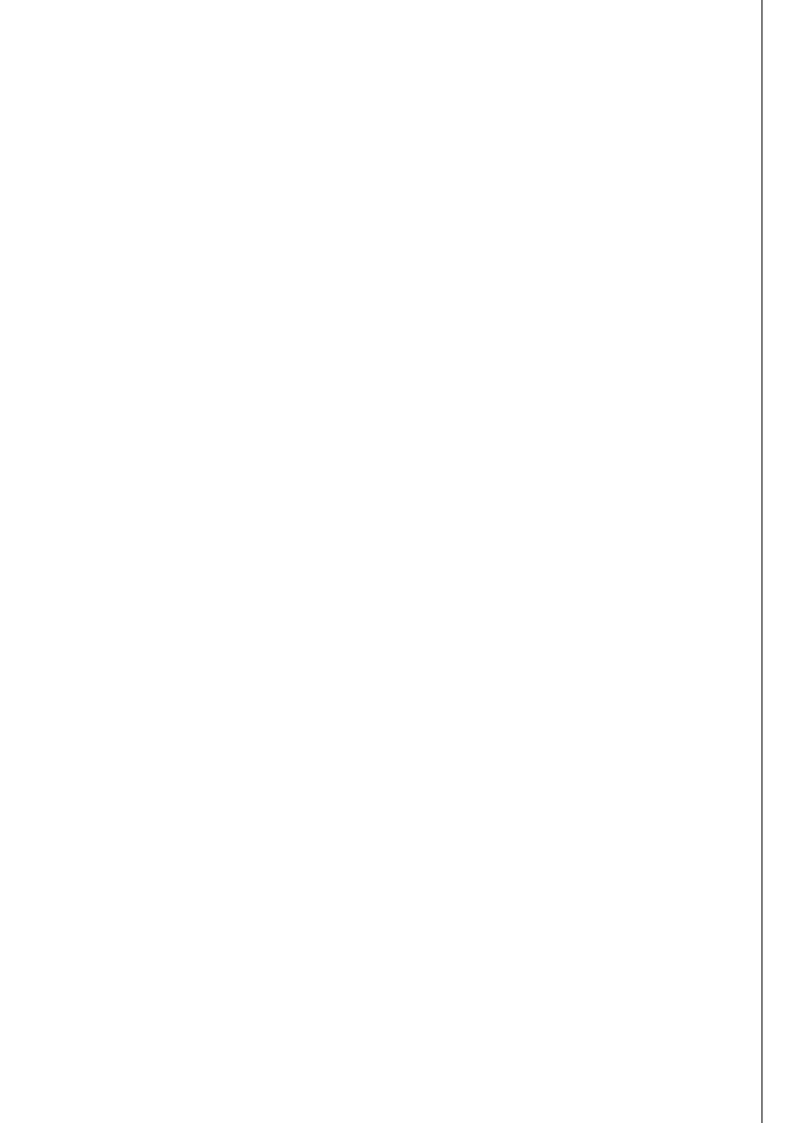
. : ()

۱۱۸۶ اـ ۱۱۸۶ هـ	
۱۱۸۶ ـ ۱۱۸۵ هـ	
١١١٤ـ ٢٨١١هـ	
٢٨١١ـ ٢٠٢١هـ	
۲۰۲۱ ـ ۲۰۲۱هـ	
۲۰۲۱ ـ ۲۲۲۱هـ	( )
۸۲۲۱ - ۲۵۲۱هـ	
7371 _ VF71a_	
٧٢٦١ ـ ٦٧٦١هـ	
7771 _ ع771هـ	
ع۱۲۱ ـ ع۲۹۱هـ	
١٢٩٤ ـ ١٢٩٧هـ	
۱۲۹۷ ـ ۱۲۹۹هـ	
1777_1799	
1777_1777	
۷۳۳۷هـ	
۱۳۲۷هـ	

\_\_\_\_\_

() ( )

: ()



## 

هـ ـ أسماء المدرسين بالمسجد الحرام عام (١٣٠١هـ)، والمرتبات المخصصة لهم سنوياً.

.()

. // / : ()

.()

() Ibn Dohaish, op. cit, p 314.

.()

() Ibn Dohaish, op. cit, p 295.

() Ibn Dohaish, op. cit, p 296.

(	) .()	· I	( )
( )			
( )	,		
( )	·		
( )			
( )			

. ( )

## ملکے رقم (۱۳)

( )

.()

( ) .()

() ;

. ( )

.() ( )

.() ( )

.() ( )

" ( )
. ( )

•

. : ()

(ز) صورة غلاف الجزء الثاني من مخطوط تاج تواريخ البشر وتتمة جميع السير (۱).

( )

( ) .()

**( )** 

. / / : ()

. ( )

## مـــالاــــق رقم (کے)

. : ()

•

. ()

( ) .()

: ()

. : ()

. ( )

. ()

( ) .()

. : **'** :

\*

. / :

. :

· : \*
:

. / :

. / : . \*

. / :

. \*

. :

. \*

. / : . : \*

 . :

. / : "
/ :

. / : . :

. :

. :

. :

. / :

. \*

. \*

. :

. \*

. / : . /

. / : . / :

. : \* . : . :

. : \*

. :

. : \*

. / : . \*

. .

· : \*
/ :

· · · \*

. :

. : \*

1 1: . / : . / / : / / : . / / : . / / : . / / : . / / : . / / : . / / : . / / : . / / : . / / : . / / : . / / : . / / : . / / : . / / : . // . // / :

/

/

/ / / / /

/ / / 1 : \* 1 \* : (

. : \*

. . \*

**:** \*

. / :

*!* :

1

. / :

. : \*

· . / . : \*

. \*

:

. / : . : \*

•

/

п

) "

п

. / :

. / :

/ "

. / . \*

. :

. : \*

. :

. :

:

\*

\*

. \*

/ , " :

*!* : 

. : \*

. : . : · :

. / :

. :

:

:

п

. :

.

. / : . : \* : :

. : \* :

*!* : :

:

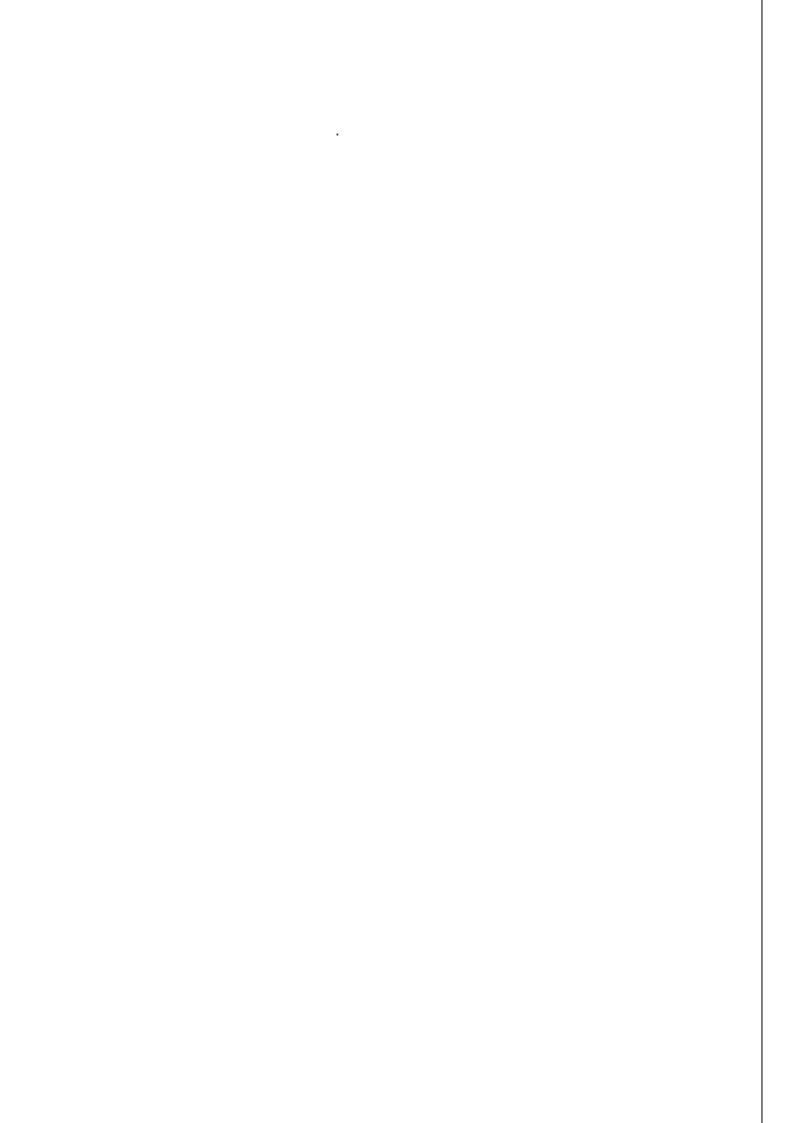
. : \*

. / :

. : 

/

. : •



. :

. : \*

. /

. / :

. : \* :

. :

. : \* 1

. / : . : \*

/

•

:

/ .

•

. . \* " / " : · \* п : : \* . / : . : . : \* . . \* · : : . п . / " \* \*

. \*

*/* :

· /
:

. : \*

. : \*

. :

. : \*

. : \*

; \*

. :

. :

•

. :

. \*

. / : . : \*

· · · · \*

. / : . \*

. \*

: \* ·

:

. : .

. :

: / . : \* : 1

. . :

:

\*

:

. : •

: . :

.

·
/
:

. : \*

. \*

· \*

/ : \* \*

/ :

\*

/ : . : \* / "

. / : "

: . / . : \*

. / :

: . :

. : \*

. : :

. */* 

. \*

. : \*

. : \*

· : \*
. : \*

:

. :

:

. : \*

. / : .

. / : : : \* / :

. \* . \*

. / : \*

. : \* . . : \*

· / : \*

. / : . : \*

. : \*

. : \*
. / :
.( )

. : \*
. / :
. / . /

. :

. . .

: \* :

· /
· \*

" / " : . / :

· : \*

· : \*

. : \*
. / :
. / :

. : \*

· : '

· : \*

. . \*

· :

/ :

· : \*

\* \*

· : \*

· : \*

. / : : . \*

: \* : :

. /

. : \*

· : :

· \*
. :

\*

. / :

· : \* :

. \*

· · · \*

. / :

· : \*
. / :

\*

: \* / :

. . . \*

. : . : \* . / :

. : **\*** 

· : \*
. / :

. : \*

. : . :

. : \*

. : . / :

. : . :

. / :

. / : . / :

:

. /

:

. : : . :

. **:** 

. / :

. \*

. :

. : \* . :

. : \*

. :

. / :

*!* :

. :

:

: \*\* .

. : / :

. : \*

. : \*

. :

/ :

. : \*

. : \*

. / : .

; ·

· : \*
. / :

. \*

. :

:

:

: :

· : :

.

:

.

· :

/ .

. / : " "

. :

· . :

. : \* / :

. / :

· · · \* :

. \*

· . . . \*

. \*

. : \*

п п

. : : . /

. /
. : \*
. :

. : \*

. / : • \*

. / : \*

. / : \*

: . / :

. : \*

: \*

. / :

\* . / :

. :

. : \*

. : \*

. : \*

· : \*

: . :

. : \*

. / : \*

: . / . : \*

. . :

\*

. :

: \* . /

. \*

· : \*

. / :

. \*

: . :

: . /

. \*

. / :

· \*

. / :

. \*

. / :

. : \*

. :

. . \*

. / :

. / :

:

.

:

:

: . /

:

. :

. / :

. :

: \*

. \*

.

. : \*

. : **\*** :

. / : \*

: . . \*

. : \*

: \*

. / :

. :

*!* : . :

. :

п

. / :

п :

: " . / :

*!* :

:

: " . / : .../

: . / :

- \* ABN DOHAISH. Abdullatif, History Of Education In The Hijaz Up To 1925, Dar Al Fikr Al Arabi. Cairo. 1978 –1393.
- \* Shaw. J: The Finacial And A dministrative and Development Organization of O ttoman Egypt 1517 1798. Princeton. New jersey 1964.
- \* Foqhi, Suraiya Pilgrims and Sultans, The Hajj under The Ottomans 683london, New york .l .B. Tauris and co. ltd 1990.

:

:

. : • \*

. .

. : \* " " :

. 11 11

/ " . : " / :

\* . :

:

· : \* .

· \*
: \*

.

. :

" /

. \* . u u

· \*

.

:

.

. : . :

11 11 11 11 . \*

```
/ /
 .(
      ). //
                    1 1
     ) //
                      .(
/ /
          . //
                               / /
           / /
           / /
           . //
                                //
```

:

/

:

.

/

/

п

\*

\*

u / n

/

/

. / . : \*

\*

\*

.
/

/

. /

. /

;

```
= و (ر (لفياذ بك ية بحر (لعلا) جبر (فير (لاني، ك، بلا جامة () (لثرى، (لعرو ١٠) (لعنة
                                                             .61990/9181061
```

. / \*

. /

. /

. /

/

. / . : \*

. / . :

/
. : \*
.

. / :

1

\*

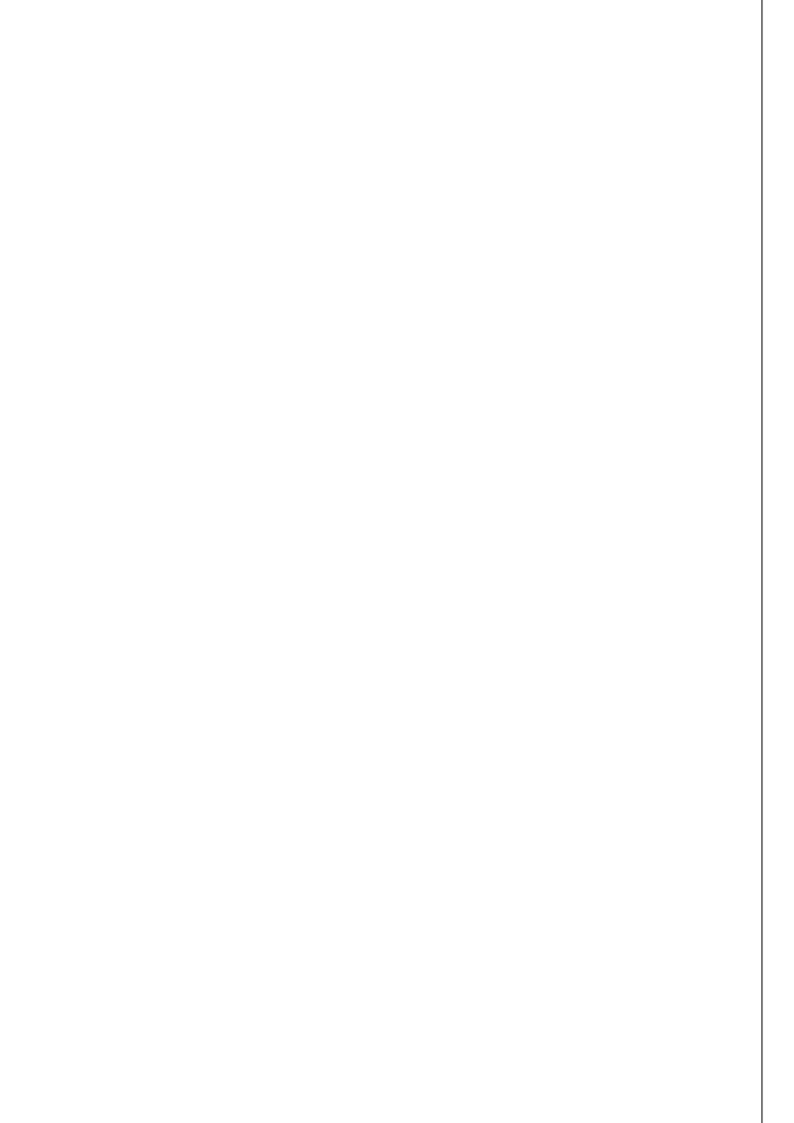
 . //

. //

•

www.alsawlatiyah.com:

www.20at.com



:

:

•

